

VAN DE MEERHAEGHES, DE MAERTE EN DE TOOVERESSE

Heksensabbat op de Steenakker te Wortegem

Voorwoord

Wat hierna volgt werd gepubliceerd in het Jaarboek van de Geschiedkundige Kring Waregem, evenwel zonder de recente aanvullingen en extra illustraties (1). In eerste instantie had ik deze bijdrage aangeboden aan een andere geschiedkundige kring, maar ze werd afgewezen omwille van de controversiële dingen die ik erin formuleerde i.v.m. Clara De Vos, die in december 1634 als *heks* te Nokere op de brandstapel werd gezet. Een weigering die ik eigenlijk ook wel had verwacht. Mocht ik één en ander wijzigen, dan zou mijn artikel probleemloos gepubliceerd worden, werd me gezegd. Ik weigerde dat te doen – ja, eigennuttig/eigenwijs zijn ze wel, die Meirhaeghes – en bood het aan in Waregem, waar het dus wél aanvaard werd.

Wat was het probleem? Heel kort samengevat : onder historici geldt sedert jaar en dag de vaste overtuiging dat de hekserij, de heksenwaan en de heksenjacht hun oorsprong vinden in het religieus of pervers fanatisme van inquisiteurs en heksenjagers enerzijds, en anderzijds in het obscurantisme en het bijgeloof van de bevolking. De fantastische verhalen die de heksen vertelden worden gezien, ofwel als louter hallucinaties van gestoorde vrouwen, al dan niet veroorzaakt door het gebruik van hallucinogenen, ofwel als woorden die hen onder tortuur door de inquisiteurs werden afgedwongen of in de mond gelegd. Met andere woorden : de heksen verklaarden wat de jagers en beulen graag wilden horen. De professionele historici gaan er dus vanuit *dat hekserij geen basis had in de alledaagse realiteit*, dat er geen heksensabbatten georganiseerd werden, dat door die zogenaamde heksen geen natuurmagie bedreven werd etc.

In mijn artikel draag ik elementen aan die deze algemeen aanvaarde opvattingen in twijfel trekken. Niet dat wat de wetenschap beweert niet waar zou zijn. Wat zij stelt is, zeker ten dele, óók waar, maar volgens mij was er toen meer aan de hand. Ik denk dat, alleszins wat de zaak Clara De Vos betreft, *die heksensabbatten wel degelijk plaatsvonden, o.m. op de Steenakker te Wortegem* en niet enkel in de oververhitte verbeelding van slachtoffers en beulen. Uiteraard ondernam ik geen breed opgezette studie en is mijn kennis beperkt, maar het was en is mij vooral te doen *om met een onbevooroordeelde, open geest naar de feiten te kijken*. Maar lees en oordeel zelf. Oordeel zelf of er inderdaad elementen zijn die erop wijzen dat er wel degelijk bij nacht en ontij iets gebeurde op die fameuze sabbatten.

En passant zet ik ook vraagtekens bij het wetenschappelijk cliché “*dat heksen altijd arme, onderontwikkelde, ongehuwde, oude vrouwtjes waren, die aan de zelfkant van de maatschappij leefden*”. Mijn alweer beperkte ervaring leerde me dat dit beeld niet altijd klopt. Om uitspraken te kunnen doen over de maatschappelijke positie of de status van die vrouwen, is o.m. genealogisch onderzoek noodzakelijk en bij mijn weten gebeurt dat zelden, zeg maar nooit. Men herhaalt

gewoon, zonder research te doen, de alomgekende gemeenplaatsen over die *oude zonderlinge besjes in hun hutje aan de rand van het bos of het dorp...*

In de enkele gevallen waarvoor ik zelf wél onderzoek deed naar de familiale achtergrond, was de conclusie dat die deelnemers (m/v) aan de sabbatten helemaal niet *basse classe* waren, wel integendeel. Ze behoorden zelfs tot de klasse der dopsnotabelen, zoals de Van Meerhaeghes, die in deze bijdrage aan bod komen. Bij het maken van de genealogie Vande Woestijne, vond ik ook een verdachte van hekserij die tot die clan behoorde (2). De Vande Woestijnes vormden een geslacht dat zelfs nog een trapje hoger op de maatschappelijke ladder stond dan de Van Meerhaeghes. Clara De Vos behoorde, als alleenstaande vrouw, niet meteen tot de Nokerse topklasse, maar was evenmin een *arme sloor*. Haar neefje, Corneel De Vos, huwde immers een dochter De Langhe. De De Langhes vormden te Nokere een kostersdynastie en behoorden tot de geletterden van het dorp (3). Clara's tante Anna was een Balcaen en de Balcaens – die overigens in die periode verschillende huwelijken sloten met de De Langhes - monopoliseerden te Nokere halfweg de 17de eeuw zowat alle openbare functies (baljuw, schepen, griffier, koster, kerkmeester). Het was trouwens de clan Balcaen die in het proces tegen Clara de hoofdrol speelde, zoals we verder zullen zien.

Volgens sommigen waren heksen vooral het slachtoffer van kleinmenselijke afrekeningen tussen familieleden of bureu. Dat zal in bepaalde gevallen zeker zo geweest zijn. Bepaalde auteurs denken dat Clara's getuigen ten laste een rekening met haar te vereffenen hadden, dat ze er financieel beter van werden wanneer ze zou verdwijnen. Of dit zo was is niet helemaal duidelijk, maar deze gedachte op zich ontkracht meteen al de stelling dat Clara onbemiddeld zou geweest zijn. Bij een arme luis valt immers weinig te rapen.

Nog in deze bijdrage suggereer ik voorzichtig dat de heksenpraktijken en dan vooral wat er op de sabbatten gebeurde – dansen, drinken, vreten, sexen - een verre, sterk gedeformeerde echo zou kunnen zijn van de voor-christelijke natuurreligie uit de Oudheid en zelfs uit de prehistorie. Ook dit is een gedachte die door de wetenschap resoluut van de hand wordt gewezen. Toch wou ik de opvallende parallellen tussen die antieke mysteriecultussen en de sabbatpraktijken niet onder het vliegend tapijt vegen.

Deze bijdrage valt uiteen in twee delen. In het eerste deel – *van de Meerhaeghes en de maerte* - volgen we Willem Van Meerhaeghe uit Ooike die het in 1660 letterlijk aan de stok kreeg met de *maerte* of de dienstmeid van de pastoor. Willem had er de buik van vol dat de meid hem en de zijnen keer op keer publiekelijk verweet *dat ze van gelachte tot geslachte tovenaers waren*. Dat was een insinuatie die in die dagen van massale heksenjacht zware gevolgen kon hebben voor de gezondheid... In het tweede deel – *van de tooveresse* - gaan we na of er iets klopt van de bewering van de pastoorsmeid. Daartoe verdiepen we ons in de rechtszaak tegen Clara De Vos. Tijdens de ondervragingen bekende ze enkele namen van aanwezigen op heksensabbatten. Eén van de deelnemers had inderdaad iets met de Van Meerhaeghes te maken...

De heksenwaan, die altijd al sluimerend aanwezig was geweest, bereikte een triest hoogtepunt tijdens de 17de eeuw, en niet alleen in Europa, maar ook in het koloniale Amerika. De heksenwaan zoals die Salem (Massachusetts, USA) in de ban hield, is bekend van de literatuur, het theater en van verschillende bioscoop- en tv-films en tv-series. De heksenprocessen van Salem vonden plaats tussen februari 1692 en mei 1693 als een reeks hoorzittingen voor de lokale magistraten in de *counties* Essex, Suffolk en Middlesex. Ondanks het feit dat deze gebeurtenissen algemeen bekendstaan als *de heksenprocessen van Salem*, werden de hoorzittingen gehouden in verschillende steden : in Salem Village (nu Danvers), Ipswich, Andover en Salem Town. De bekendste rechtszaken voltrokken zich in

1692 aan het Hof van Oyer en Terminer in Salem. Meer dan 150 mensen werden gearresteerd en gevangengezet, en nog meer personen werden beschuldigd, hoewel de overheid hen niet allemaal formeel vervolgde. Zesentwintig gedaagden werden veroordeeld. In de periode van 10 juni tot 22 september 1692 werden 19 mensen geëxecuteerd door ophanging en werd er één met een steen verpletterd. Deze episode uit Amerika's koloniale geschiedenis is één van de meest bekende gevallen van massahysterie.

Het lijkt erop dat in het dorp Grossengottern - een dorpje in de Duitse deelstaat Thüringen, Kursachsen - een gelijkaardige hysterie woedde. In 1660 werd ene **Catharina Merhagen** beschuldigd van *Zauberei und Hexerei* (toverij en hekserij). In datzelfde jaar werden ook nog twee dorpsgenotes en heksenzusters beschuldigd : Brigitte Schunckning en Beate Tunckelbach. Nog zeven andere vrouwen werden er beticht van hekserij : Martha Beutler en Magdalene Schwartzkopff in 1659, Eva Henneberg in 1678, Sabine Geyer in 1684 en Nicole Thaleman in 1696. Voornoemde Martha, echtgenote van Caspar Beutler, alias *die Rückmesserin*, werd in 1660 als heks verbrand. Catharina wordt vermeld in het gezelschap van **Hans Merhagen** (haar broer? haar vader?). Het is niet duidelijk of ook Hans van toverij verdacht of beschuldigd werd. Beiden worden genoemd op dezelfde bladzijde, maar uitgerekend déze bladzijde ontbreekt in het boek van Manfred Wilde dat *online* te raadplegen is (4). Behoren *Catharina* en *Hans (von?) Merhagen* tot onze stamboom? Het is in ieder geval zeer merkwaardig dat onze familienaam in die periode diep in Duitsland wordt aangetroffen. De naam *Van Merhagen* bestaat vandaag de dag nog steeds in Duitsland.

Deel I : Van de Meerhaeghes en de maerte...

18 april 1660 was een zondag. Uitgerekend op deze dag des heren kreeg Willem Van Meerhaeghe uit Ooike het nogal letterlijk aan de stok met Janneke (Joanna) Verriest, de "maerte" of dienstmeid van de plaatselijke dorpsheer Jan De Smet. Wat in november van het jaar voordien begonnen was met een roddelverhaal van een beschonken feestvierder en naderhand escaleerde tot scheldpartijen en verdachtmakingen tussen kijdende vrouwen, culmineerde tenslotte in een handgemeen tussen Willem en Janneke. Deze zaak, die we hierna stapsgewijze volgen, werd aanhangig gemaakt bij de Raad van Vlaanderen, toentertijd de hoogste, te Gent zetelende gerechtshof in het Graafschap Vlaanderen (5). Op de achtergrond van deze op het eerste gezicht banale dorpswist, bleek zich echter een "duister geheim" schuil te houden...

Laten we eerst kennismaken met protagonist Willem Van Meerhaeghe jr (zie Genealogie Van Meerhaeghe XIII.2.4.d). Hij werd op 7 februari 1633 te Ooike geboren als zoon van Willem Van Meerhaeghe sr. en Antonia Claerbout (6). Zijn vader Willem Van Meerhaeghe sr. was schepen en griffier van Ooike en zijn grootvader Jan Van Meerhaeghe, die gehuwd was met Joozijne Ardenoys, was er baljuw. Zijn overgrootvader Franchoys Van Meerhaeghe was omstreeks 1590 uitbater van de Hof van Walem, de belangrijkste hoeve van het naburige Wortegem. Willem stamde dus uit een familie van dorpsnotabelen en zijn status zal in de hiernavolgende rechtszaak ter sprake komen en een niet onbelangrijke rol spelen.

Willem (Guillaeme) Van Meerhaeghe jr. huwde najaar 1659 met Anna (De) Tavernier (7). De aanleiding tot het conflict tussen Willem en de pastoorsmeid was, zoals we zullen zien, ontstaan op het bruiloftsfeest van Willem en Anna. Uit dit huwelijk werden te Ooike twee dochters geboren (8) : (a) Anna Van Meerhaeghe, geboren te Ooike op 1 februari 1660 en als boreling overleden en vervangkindje (b) Anna Van Meerhaeghe, geboren te Ooike op 5 mei 1661; zij huwde met Jean Caillez uit Douay. Moeder Anna Tavernier overleed reeds omstreeks 1663 en Willem Van Meerhaeghe hertrouwde op 4 mei 1664 te Wannegem-Lede met Willemijne Deleyn (Gheleyn, Dehelleyn). Uit dit tweede huwelijk werden te Ooike nog zeven kinderen geboren : (c) Jacobus Van Meerhaeghe, geboren omstreeks 1665; hij huwde achtereenvolgens met Petronilla Van Boechoutte en Maria Marga en vestigde zich te Oudenaarde waar hij in 1729 overleed; (d) Livina Van Meerhaeghe, geboren omstreeks 1668; zij huwde in 1691 te Oudenaarde met Noë De Gand; hun zoon Martinus De Gand werd pastoor van Pamele-Oudenaarde; (e) Joanna Van Meerhaeghe, geboren omstreeks 1670; zij huwde in 1697 te Oudenaarde met Elias Spitaels en overleed er in 1707; (f) Judoca Van Meerhaeghe, geboren omstreeks 1672; zij huwde in 1706 te Oudenaarde met Petrus-Franciscus Coolbrandt en overleed er in 1713; (g) Judocus Van Meerhaeghe, geboren op 3 februari 1675; (h) Franciscus Van Meerhaeghe, geboren op 17 januari 1677; (i) Antonia Van Meerhaeghe, geboren op 26 november 1678 en te Ooike overleden op 26 september 1679. Willem Van Meerhaeghe werd slechts 45 jaar oud (9). Hij overleed te Ooike op 3 april 1678, dit is zes maand vóór de geboorte van zijn laatste kind... Na zijn overlijden verhuisde de weduwe met haar gezin naar Oudenaarde waar haar kinderen huwden en waar ze zich blijvend vestigden. Op het ogenblik van de feiten - voorjaar 1660 - is Willem een pasgehuwde man van 27 jaar.

Op 7 mei 1660 ontvangt de baljuw van Ooike, Frans Vanden Dijcke, wiens zuster Magdaleene gehuwd was met Lyoen Van Meerhaeghe, neef van Willem Van Meerhaeghe sr., een bevelschrift van de Raad van Vlaanderen om *“dadelic tapprehenderen (arresteren) den persoon van Guillaeme Van Merhaghe ende tot desselfs laste, stappans ende sonder ophouden (stante pede) criminelic te procederen (gerechtelijke stappen te ondernemen)”*. Met dit aanhoudingsbevel geeft de Raad van Vlaanderen gevolg aan het verzoekschrift van Janneke Verriest die, zoals verder zal blijken, van de voornoemde Willem Van Meerhaeghe een flink pak rammel had gekregen, zonder dat deze daarvoor door de plaatselijke baljuw ter verantwoording geroepen, laat staan vervolgd werd.

Op 11 mei 1660 maakt baljuw Vanden Dijcke het bevelschrift over aan de betichte en stelt *“tsanderdaeghs tsijnen laste heesch criminelic”* of een acte van beschuldiging op tegenover Willem *“die daerop van andworde dient, met groot overlegh ende onder andere dat de voornoemde Joanna Verryst niet en was ghequetst int perickel des doots, soo dat hij op sijn versouck van slaekynghe bij leenmannen ende schepenen gheslaekt is gheweest, op belofte van wederomme in vanghenisse te commen ende stellende seker voor drijhondert ponden parisis dat hij ghedaen heeft”*. Willem antwoordt dat zijn slachtoffer niet in levensgevaar verkeert en dat hij bijgevolg op zijn verzoek door de schepenbank, mits het betalen van een borgtocht van 300 pond parisis, werd vrijgelaten.

Aan welke strafbare feiten had Willem Van Meerhaeghe zich dan wel schuldig gemaakt? Lezen we eerst het verzoekschrift dat de 26-jarige Joanna Verriest aan de heren van de Raad van Vlaanderen had gericht en waarin we de versie van de feiten uit de mond van het slachtoffer kunnen beluisteren (zie bijlage 1) :

Janneke Verriest *“dienstmaerte vande heere pasteur van Oycke, aldaer zieck ende ghequetst te bedde ligghende”*, beschrijft hierin hoe ze op 18 april 1660 naar de kruidenierswinkel van Paesschier De Mettere ging om *“olie ende andere winkelwaeren tot behoefte vanden heere pasteur”* te kopen. Onderweg werd zij gevolgd door Willem Van Meerhaeghe die gewapend was met *“eenen groenen stock ofte clippel”*, waarmee hij haar te lijf wou gaan (10). Janneke spoedde zich de winkel binnen, waarna Willem met zijn stok de

winkeldeur forceerde. Daarop vluchtte de dienstmeid naar de keuken om er zich veilig en buiten het bereik van haar aanvaller op te sluiten. Willem beukte ook de keukendeur in en sleurde haar opnieuw de winkel in waar hij haar verder afroste. Vervolgens hadden de aanwezigen hem van haar losgetrokken en buitengewerkt, waarna hij zich op de muur van het kerkhof installeerde en wachtte tot de meid de winkel weer verliet. Toen dat gebeurde, viel Willem haar een tweede maal aan, sloeg haar zwaar met zijn stok en stampte en schopte haar terwijl ze op de grond lag. Hij had haar met de *“clippel”* zodanig toegetakeld dat niet alleen haar schouders en ellebogen *“gheforseert ende vuyt de noten zijn”*, maar dat ook haar arm gebroken was. Ook toen ze reeds op de grond lag, had hij haar blijven schoppen en trappen zodat ze nu, volgens *“certificaetie van docteur ende chyrurgyn haer in cure hebbende”*, nog altijd niet buiten levensgevaar was. Janneke beweert dat Van Meerhaeghe haar zeker gedood zou hebben, mocht ze geen *“moort!”* geroepen hebben, waarop getuigen en voorbijgangers hem van haar aftrokken en in bedwang hielden. Eén van hen was winkelier Paesschier De Mettere die blijkbaar ook *“officier”* was en een halfslachtige poging deed om Willem aan te houden.

Kerk van Ooike (11)

Janneke – of haar advocaat Van Steenberghe - betoogt verder dat zij zich genoodzaakt ziet zich tot de Raad van Vlaanderen in Gent te richten, aangezien haar agressor nog altijd ongestoord op vrije voeten rondloopt. Omdat Van Meerhaeghe zoveel macht en vrienden heeft bij de plaatselijke gezagsdragers, vertikte de plaatselijke baljuw het immers om hem te arresteren wegens het voormelde *“ghewelt, straetschendt ende moorddadighe aggressie”*. Willem heeft inderdaad invloedrijke relaties. Zo zetelen in de schepenbank van 1652 o.m. Pieter Van Meerhaeghe fs. Jan, een volle neef van Willem, Pieter Van Meerhaeghe fs. Frans, een kozijn, én zijn vader Willem Van Meerhaeghe sr. Ook baljuw Vanden Dijcke was een verwant en we zegden reeds dat Willems grootvader Jan Van Meerhaeghe baljuw van Ooike was geweest. Janneke beweert dat de baljuw tegenover Van Meerhaeghe alleen voor de schijn optreedt, maar hem in feite totaal ongemoeid laat. Zij heeft, niet onterecht, het gevoel dat Van Meerhaeghe door zijn vrienden en familieleden een hand boven het hoofd gehouden en ongestraft gelaten wordt. Uit de verklaring van Janneke vernemen we echter niets over de reden waarom ze door Willem Van Meerhaeghe was afgetroefd. Daar zwijgt de dienstmeid over in alle plaatselijke dialecten ...

Na de molestatie heeft Janneke een *“docteur inde medicinen ende chirurgien binnen Audenaerde”* geraadpleegd die de verwondingen heeft vastgesteld. Bij haar verzoekschrift gaat diens doktersattest waarin hij zegt dat hij *“de patient hebbende gevonden geaffligeert met verscheyde bote slaghen, onder ander de eene fosille (been) vanden slijncken arem (linker arm) ghebrocken, de jointuren (gewrichten) van den elleboghen ende schouderen verforseert, gheaccompaigniert (gepaard) met bloet spouwen, cleyne cortsen (koorts), swimmelinghe (duizeligheid) ende ander simpthomatien”*. Volgens de bevindingen van de dokter is de aanvaller driest tekeer gegaan : breuk van de linker arm, ontwrichtingen van ellebogen en schouders, bloed overgeven en koorts zouden Janneke tot op de rand van de dood hebben gebracht...

Op 5 mei 1660 werd door notaris Jooris Taelman een hele reeks getuigen verhoord in het bijzijn van pastoor Jan De Smet en dokter Jacques Arnaudts:

- Janneke Verriest verhaalt nog eens het relaas van de feiten en voegt eraan toe dat Van Meerhaeghe haar, terwijl hij op haar zat te wachten op de muur van 't kerkhof toen ze van de winkel naar de pastorie terugkeerde, spottend toeriep: *“sijde betaelt?”*, waarop zij *“jae!”* geantwoord had. Daarop had Willem haar nogmaals aangevallen en *“metten eersten slach haeren arem in stucken geslegghen en ghegheven veel botte slaeghen ende stooten”*. Ook verklaart ze dat ze, terwijl ze ziek te bed lag, *“diversschelick Van Meerhaeghe heeft hooren passerende ende repasserende voor den huysse vanden heer pasteur al fluytende ende singhende in misachtynghe vande heer pasteur ende in spijt van haer, deposante”*.
- Jan Tsolle fs Jan, 50 jaar, getuigt *“op sijne manne waerheyt”* dat hij gezien heeft hoe Willem het slachtoffer gevolgd is met een *“groenen stock ofte clippel”*, hoe hij de gesloten winkel deur heeft *“opengesmeten”* en hoe Janneke aangevallen werd. Ook hij ziet *“Van Meerhaeghe daghelicx gaende ende verkeerende langs de straeten al fluytende ende singhende”*.
- Jan Vanden Dorpe fs Christiaan, 30 jaar, was er getuige van hoe Janneke de winkel verlaten had *“met den langhen haere en al weenende”* en hoe Van Meerhaeghe op de kerkhofmuur zat te wachten. Hij verklaart dat Van Meerhaeghe zegde: *“Laet haer coomen, ick sal haer wat gheven”*. Vanden Dorpe is, samen met nog anderen, Janneke te hulp gekomen toen ze op straat werd aangevallen, waarbij hij zelf ook in de brokken deelde. Hij bevestigt de betichte *“ghesien thebben, jae selfs inde vergaedinghe van bailliu ende schepenen, cautende, spreckende ende handelende mette officieren”*.
- Guillaeme De Bouvere fs Vincent, 40 jaar, zag hoe Van Meerhaeghe de winkel deur forceerde en hoe hij naderhand op de kerkhofmuur het slachtoffer zat op te wachten en zegde: *“Laetse coomen, ick sal ze wat gheven”*. Hij had meeg geholpen om Janneke te ontzetten en net als de andere getuigen ziet hij de beschuldigde als vrij man rondlopen, *“doende zijn affairen”*.
- Paesschier De Meulemeester fs Guillaume, 25 jaar, zag hoe Janneken de winkel verliet *“met haeren voorschoot up haer hooft”* en was tevens getuige van de vechtpartij op de straat. Hij zag Willem Van Meerhaeghe als vrij man *“sondach lestleden inde kercke hoorende den dienst der missen”*.
- Willemijntken Vanden Berghe, 28 jaar, vriendin van Janneke en vrouw van koster Adriaen Van Thorrault, was van nabij getuige geweest van alles wat zich in de winkel van De Mettere voltrokken had. We zullen haar hierna nog ontmoeten.

Deze getuigen ten laste hebben het allen expliciet over het feit dat Willem bijna drie weken na de dag van de feiten, nog steeds op vrije voeten is en geen strobreed in de weg wordt gelegd door de mannen van de wet, met wie hij op goede voet verkeert. Mijnheertje Van Meerhaeghe, die blijkbaar al fluitend door het leven stapte, kan het zich zelfs permitteren zich een provocerende houding aan te meten door *“al fluytende ende singhende”* voorbij de pastorie, waar zijn slachtoffer ziek te bed ligt, te lopen met een air van wie-doet-mij-wat, alsof hij onaantastbaar is.

Beluisteren we nu de klok van de betichte, de klok van Willem Van Meerhaeghe zoals die opklinkt uit het antwoord of verweerschrift dat hij formuleerde op de beschuldigingen die tegen hem werden ingebracht (zie bijlage 2). Willem verklaart dat Janneke Verriest sedert ongeveer een half jaar tegenover hem, zijn zusters en *“bloedvrienden”* een *“onverzadigbare nijd en vijandschap”* koestert. Bij verschillende gelegenheden heeft zij hen uitgescholden voor *“buggher, hoeren ende tooveresschen maer bovendien oock segghende overluijt, dat zij sulcx waeren van hauer thauer (van oudsher) of gheslaechte te gheslaechte; ende oock wijsende tgraf van zijne sustere, overleden jonghe dochtere, gheseyt datse oock gheweest was eene tooveresse ende drie van haere kinderen hadde verdaen”*. Verder heeft de dienstmeid Willems zuster, Baerbele Van Meerhaeghe, op 't kerkhof met grote stenen bekogeld en dit met het opzet haar te doden. Vermits Willem *“is van het treffelijckste gheslachte vande prochie, mits zijnen grootvaedere heeft gheweest bailliu (baljuw) ende wethaudere deser prochie ende ander heerlicheden, zijnen vadere schepene ende greffier (gelijck andere zijn vrienden nu noch zijn) ende zijne moedere ende zusters mitsgaeders moeyen ende vrienden eerelick hebben gheleeft, overleden en begraven zijn”*, heeft hij deze *“enorme injurien”* niet langer kunnen verdragen. Toen Willem en de zijnen op 18 april, dag van de feiten, nog eens door Janneke grof beledigd werden *“upde plaetsche te Oycke”*, verloor hij zijn geduld en sloeg hij haar met een *“elsen stock drij slaeghen up haer lichaem”*.

Via het antwoord van Willem komen we eindelijk iets te weten over de oorzaken van het conflict en de reden van zijn woede. Willem beweert dat Janneke al geruime tijd de naam en faam van zijn familie besmeurt en zelfs familieleden op straat lastig valt. Janneke zou de Van Meerhaeghes keer op keer in het openbaar uitgescholden hebben voor *“hoeren en tooveressen”* en dat ze dit sedert vele generaties waren. Zij zou ook gezegd hebben dat Willems ongehuwde en overleden zuster haar drie kinderen *“verdaen”* of vermoord had. Deze niet bij naam genoemde zuster moet Elisabeth Van Meerhaeghe geweest zijn, geboren te Ooike in 1634 en op 26-jarige leeftijd in 1660 ongehuwd overleden. Janneke beweert dus dat Willems ongehuwde zuster Elisabeth drie kinderen had gekregen die ze bovendien gedood had... Drie buitenechtelijke kinderen en driefvoudige kindermoord, dat zijn natuurlijk beschuldigingen die kunnen tellen. In de verwijten van Janneke treffen we die typische combinatie van elementen aan die altijd in één adem met *hekserij* genoemd worden : hoererij en kindermoord. Het dodelijk ziek maken van kinderen behoorde immers tot de typische misdaden waarvan heksen beschuldigd werden. Ook het verwijt van *“hoererij”* verwijst naar hekserij en de sabbatten waar aan groepssex gedaan werd. Het scheldwoord dat ze voor Willem zelf reserveerde, *“buggher”* of sodomietier/homosexueel, werd eveneens geassocieerd met ketterij of onchristelijke activiteiten. Het mag duidelijk zijn dat de verwijten van Janneke Verriest vooral hierop focussen : *de Van Meerhaeghes hielden zich sedert jaar en dag met toverij bezig*.

Een getuige, Pieter Van Symays, bevestigt in zijn verklaring dat Janneke Verriest tot Baerbele Van Meerhaeghe geroepen had *“dat zij eene tooveresse was ende heeft Janneke ghenomen eenen stock up het kerckhof ende gheworpen upden rugghe van Baerbele die noch gheloopen is tot inde vierschare (schepenbank) vande heerlijkheyt.”* Symays zegt ook nog geroepen te hebben tot Gillis Tavernier : *“Ist wel reden dat men iemand steent (stenigt) op het kerckhof?”* Daarna had Baerbele Van Meerhaeghe de *“maerte”* gevraagd: *“Saude ghij segghen dat ick eene tooveresse ben ofte iemand van de mijnen?”* Waarop de meid repliceerde: *“Ick haut van goede ende van weerde al tghone dat ic gheseyt (ik blijf bij alles*

wat ik zegde en) *ic sal noch eens wel segghen : u suster heeft drij ofte vier kinderen verdaen*”.

Willem zegt dat het op de dag van de feiten weer tot een scheldpartij gekomen is en dit was blijkbaar de druppel die zijn akker deed overlopen. Hij ontkent helemaal niet dat hij door de mannen van de wet ontzien wordt, wel integendeel. Hij benadrukt nog eens extra datgene waarover Janneke net haar beklag had gedaan in haar verzoekschrift aan de Raad van Vlaanderen : dat hij bescherming geniet omdat hij zoveel machtige vrienden heeft. Willem zet goed in de verf dat hij *“tot het treffelijkste geslacht van de parochie”* behoort en hij steekt niet onder stoelen of banken dat hij uit een vooraanstaande familie stamt en dus een *“lange arm”* heeft. Hij is ervan overtuigd dat de aanval de beste verdediging is en bijgevolg beperkt hij zich niet tot een loutere zelfverdediging, maar gaat in de tegenaanval. Hij zegt zelf ook door de *“maerte”* aangevallen – maar niet gekwetst - te zijn en hij eist dat Janneke voor haar lasterpraat veroordeeld zou worden tot een publieke verontschuldiging en bovendien voor 20 jaar uit het dorp en de kasselrij verbannen zou worden!

Willem liet ook een tegenexpertise naar de gezondheidstoestand van het slachtoffer uitvoeren. Deze dokter kwam tot de conclusie dat er helemaal geen sprake was van levensgevaar. Hoe zou het anders kunnen dat, amper tien dagen na de feiten, *“upden 29 april Janneken heeft staen cauten (praten) teghen dhuysvrauwe vande coster ende ander personen ende is daernaer noch diverssche stonden buyten ghesien gheweest, zoodat zij luttel of niet ghequitst (weinig of niet gekwetst) en can gheweest hebben.”* En aan dat *“bloet spuwen”* moet evenmin zwaar getild worden *“mits zij ordinairelick dickmael (gewoonlijk dikwijls) bloet is spuwende”*. Als dit *“bloed spuwen”* niet veroorzaakt werd door de vechtpartij, dan is de kans groot dat Janneke al langer aan longtuberculose leed, een ziekte die inderdaad met *“bloed spuwen”* gepaard gaat.

Ondanks het verzoekschrift van Janneke Verriest en het verweerschrift van Willem Van Meerhaeghe, weten we nog altijd heel weinig over de voorgeschiedenis van heel deze affaire. Daarom volgt hier het *“verhael int corte van tgonne datter ghepasseert is inde prochie van Oycke tusschen Janneke Verriest, dienstmaerte vanden heer pasteur ende Willemijne Vanden Berghe, huisvrouw vanden coster aldaer ter eender zijde, ende Guillaume Van Meerhaghe met zijne susters ende andere vrienden ter andere, tsedert alderheylighen 1659 totten V-den meye 1660”*.

Het begon allemaal vijf, zes maanden eerder, begin november 1659, op de *“bruijloftfeeste”* van Willem Van Meerhaeghe en Anna Tavernier. Op dat huwelijksfeest waren, onder anderen, uitgenodigd : Philip Vander Beken en zijn echtgenote Lysbette De Ruyck, een nicht van Willem die we later nog zullen ontmoeten, *“ende andere ghebueren, susters ende vrienden ende niet min oock alle ghebeuren vande heer pasteur ende costere”*. Met andere woorden : beide partijen – de familie van het bruidspaar en de kliek van de pastoor – zaten toen nog broeder- en zusterlijk aan dezelfde feestdis aan. *“Ter selve bruijloftfeeste was oock eenen hekelmaker van zijnen style (hekelmaker van beroep (12), alsdan ghebuer vande voorseyde personen, die bij drancke zijnde, in vergaderinghe vanden volcke, ter selve feeste vertelde dat hij was vrijende Janneke Verriest, dienstmaerte vanden pasteur ende al hadde dat hij van haer begheerde en dierghelijcke...”* Op het bruiloftsfeest beweert de niet bij naam genoemde buurman en hekelmaker, die te diep in de bierkan had gekeken, dat hij met de meid van de pastoor vrijde en alles van haar gedaan kreeg wat hij begeerde... Hilariteit alom, dat spreekt voor zich.

Na het feest werd de dronkemanspraak van de hekelmaker *“onder tghemeene volcke int quader gheopenbaert”*. De roddel werd dus overal in de parochie rondgestrooid en Janneke Verriest is natuurlijk razend dat haar reputatie te grabbel gegooid werd. Ze denkt en beweert dat Willem Van Meerhaeghe en de zijnen die lasterpraatjes hebben *“uutghestroeyt onder tvolck”*. Willem en zijn bloedverwanten ontkennen dat en zeggen dat er op het trouwfeest

nog veel andere genodigden aanwezig waren die de praatjes van de hekelmaker gehoord hebben en die dus het verhaal kunnen voortverteld hebben. Toch blijft Janneke *“de susters en bloetvrienden”* van Willem beschuldigen de laster verspreid te hebben en zij heeft daarenboven *“gheseyt ende vuytghestroeyt (uitgestrooid) dat zij waeren hoeren ende tooveressen van hauer thauere”*.

Enige tijd daarna was er een conflict ontstaan tussen Lysbette De Ruyck en de pastoorsmeid. Dit voltrok zich vóór de pastorijs en in tegenwoordigheid van pastoor Jan De Smet zelf. De dorpsheer vroeg aan Lysbette, *“die maer corts uut haer kinderbedde en was”*, waarom zij zijn meid beledigde “en haar de tanden wilde uitslaan”? Lysbette loochende deze beweringen, waarop Janneke Verriest antwoordde dat *“Lysbette sulcx niet en couste loochenen, daer zij tzelve hadde ghebiecht ghehad, daerup noch vele woorden vielen”*... Janneke beweert hier dus op de hoogte zijn van het feit dat Lysbette De Ruyck – een nicht van Willem - haar slechte bedoelingen en lasterzonden aan de pastoor gebiecht had. Dit betekent zonder meer dat de pastoor datgene wat Lysbette hem in de biechtstoel had toevertrouwd, aan zijn meid had doorverteld en dat hij dus het biechtgeheim geschonden had... Deze wetenschap bracht de gemoederen uiteraard niet tot bedaren, wel integendeel.

Op 26 februari 1660 vraagt Willems zuster Baerbele Van Meerhaghe aan koster Adriaen Van Thorrault om mijnheer de pastoor te mogen spreken. Zij wou hem vragen of hij voor de echtgenote van Willem *“haeren kerckganck saude commen doen van haer kinderbedde”* (13). Willems echtgenote Anna Tavernier was immers op 1 februari 1660 bevallen van haar eerste kindje, Anna Van Meerhaeghe, dat overigens kort na de geboorte overleed. Dienstmeid Janneke Verriest krijgt Baerbele in het oog en gaat haar meteen te lijf. Baerbele vlucht op 't kerkhof, achtervolgd door de woedende meid die *“eenen grooten steen gheworpen heeft upde rugghe van Baerbele, datter wonder was dat zij daer niet doot en bleef upt kerckhof. Zij maerte altyts voorts werpende met steenen up Baerbele, haer noemende tooveressen van hauer thauere en diergelijcke, midtsgaeters dat de suster van Baerbele, die daer begraven lach, wijsende naer haer graf, oock gheweest was tooveresse ende drie kinderen verdaen hadde”*. Deze steniging kwam hiervoor reeds ter sprake en in het bekende verwijt omtrent de vermoorde kinderen wordt dit keer niet gespecificeerd of Baerbels zuster haar eigen kinderen of die van een ander zou gedood hebben.

Enkele weken later roept de meid, alluderend op het affaire van de schending van het biechtgeheim, op straat naar Willem en zijn vrienden: *“Compt eens te biechte, compt eens te biechte”* en Baerbele wordt later nog eens uitgescholden voor *“tooveresse”*. Zo blijft deze vete vanaf november tot april almaar verder escaleren tot op de fatale dag alles uit de hand loopt.

We schrijven zondag 18 april 1660. Het is ongeveer 4 uur in de namiddag en we bevinden ons op het dorpspleintje van Ooike. Janneke Verriest gaat samen met Willemijne Vanden Berghe, de vrouw van de koster, boodschappen doen naar de winkel van Paesschier De Mettere. Zij komen *“up de plaetsche bij tkerckhof”* waar zij Willem en zijn zusters Baerbele en Anna Van Meerhaeghe toevallig tegen het lijf lopen. Anna Van Meerhaeghe, echtgenote van Godefroot vanden Haute, heeft haar kindje op de arm. Het komt onmiddellijk tot een pittige woordenwisseling tussen de aanwezige dames. De vrouw van de koster zegt aan Anna *“dat haer kind genter (mooier) was dan zijne moedere, dattet sulck ghenen platten neuse en hadde!”* Anna replikeert *“dat haeren neuse haer niet en raecte”*, d.w.z. dat Willemijne met haar neus geen zaken had. Janneke Verriest mengt zich nu ook in het gekibbel en zegt *“alsoo vuyl als zij couste segghen dat Anna hadde een witte vrauwelicheyt ende daarmede haeren man creghen hadde, ende dat zij dienstmaerte een swarte was hebbende ende daarmede gheenen man en couste krijghen”*. Waarop Anna antwoordt : *“naerdien (aangezien) zij haer selve swarte nompt (noemt), laat ons haer oock swarte heeten”*.

Na de spotternij met Anna Van Meerhaeghes platte reukorgaan, volgt een leerrijke uiteenzetting omtrent de kleur van het vrouwelijk schaamhaar en het belang daarvan bij het verleiden en veroveren van een man. Blijkbaar gold het *“gentlemen prefer blonds”* ook al in de 17de eeuw, aangezien vrouwen met een witte “vrouwelijkheid” makkelijker een man konden versieren dan dames met een zwart liefdesnestje. De ongetrouwde meid van de pastoor, die niet zonder enige zelfspot van zichzelf zegde dat ze *“een zwarte ...”* had, was daar het celibatair bewijs van. Overigens zullen de twistende vrouwen heel zeker niet het beschaafde woord *“vrauwelicheyt”*, maar veeleer een “drieletterwoord” in de mond genomen hebben om scheldend elkaars intieme delen te omschrijven. Het is duidelijk dat de klerk van dienst ons hier geen woordelijke, maar een gekuiste en kuise versie van deze conversatie aanbiedt.

Daarna stapt Janneke Verriest de winkel binnen. Ze komt echter onmiddellijk weer naar buiten en roept naar Willem, Baerbele en Anna Van Meerhaeghe en hun nicht Baerbele De Ruyck *“dat men haerlieden hoop wel kende ende dat zij waeren tooveressen van hauer thaure ofte van gheslachte te gheslachte ende bovendien dat Baerbele Deruyck oock was eene teve”*. Baerbele De Ruyck repliceert dat zij de meid *“liever saude smijten (slaan) om haeren mont te stoppen”*, waarop de meid haar toeroept: *“ghij schoone maecht (maagd), ick verwacht van u”*. Waarna Baerbele De Ruyck de *“maerte”* bij de hals grijpt, haar tegen de toonbank duwt en haar de *“mutse”* van het hoofd slaat. Ook Janneke laat zich niet onbetuigd en *“crabde ende smeeet upde selve Baerbele dat zij bloedde in haer aengesicht.”*

Eenmaal binnen in de winkel, ontaardt de woordenwisseling compleet. Het blijft niet meer beperkt tot een scheldpartij, maar het komt tot een handgemeen tussen Joanna Verriest en Baerbele De Ruyck. Voor Willem, die tot op dat ogenblik wijselijk buiten dit vrouwelijk onderonsje was gebleven, is de maat nu vol. Hij wil de winkel binnenstappen, doch vindt de deur gesloten. Willem gaat terug naar de *“plaetse”* waar hij op het kerkhof een praatje slaat met Pieter De Tavernier en Louis Van Waembeke. Wanneer hij de terugweg aanvat, *“over de plaetsche zijnen rechte wich naer huys”*, botst hij “toevallig” op Janneke Verriest die de winkel ondertussen heeft verlaten. Willem vraagt haar *“of zij ’t al effen ghevochten hadden, daerup de dienstmaerte zeyde : ja, ghij buggher”*. Nu wordt Willem pas echt kwaad en hij geeft haar drie slagen met *“eenen corten groenen elsen stock”*. Toen hij wilde weggaan, zou Jan Vanden Dorpe hem *“met een bloot mes meenen te stecken”* hebben. Vanden Dorpe hoorden we reeds aan het woord als getuige ten laste; hij was Janneke te hulp gekomen en incasseerde daarbij vanwege Willem ook enkele slagen.

Totdaar dit *“verhael int corte”* van wat er die aprilzondag op het dorpsplein van Ooike was voorgevallen. U merkt dat de versies van het gebeuren mekaar op tal van punten flagrant tegenspreken. Volgens Janneke werd zij een eerste keer afgetroefd in de winkel, doch naar eigen zeggen zou Willem de winkel helemaal niet betreden hebben, aangezien de deur gesloten was. Niet hij, maar zijn nicht Baerbele De Ruyck raakte binnenswinkels slaags met de *“maerte”*. Janneke beweert dat Willem haar op het kerkhof bewust - en dus met voorbedachten rade - zou opgewacht hebben, en daarnet lazen we dat Willem haar eerder toevallig weer tegen het lijf liep toen hij op weg was naar huis... Ook omtrent de aard van de vechtpartij en de verwondingen variëren de versies van een halve moordaanslag met levensgevaar tot drie stokslagen zonder noemenswaardige gevolgen...

Werd Janneke Verriest veroordeeld om zich publiek te verontschuldigen wegens smaad en laster en werd zij verbannen uit het dorp en de kasselrij? Werd Willem Van Meerhaeghe veroordeeld voor zijn hardhandig optreden? In het procesbundel vonden we geen uitspraak of vonnis terug.

Deel II ... en de tooveresse

We hebben ons altijd afgevraagd of de verontwaardiging en de agressie van Willem Van Meerhaeghe alleen maar een reactie was op zijn gekwetst eergevoel en zijn besmeurde familienaam? Of was hij vooral bang dat het verwijt, dat hij en de zijnen van oudsher “tooveressen” waren, problemen zou kunnen opleveren met de heksenjagers en inquisiteurs, die in die dagen overijverig hun werk deden? Uit verrassende hoek bereikte ons nieuwe informatie die op deze vragen een verhelderend licht werpt.

“Tooveresse” of “heks” lijkt voor ons, postmoderne mensen van de 21ste eeuw, een scheldwoord als een ander. Door radicale feministen werd “heks” zelfs bewust aangenomen als geuzennaam die symbool staat voor hun politieke strijd, en ook neo-paganisten noemen zichzelf zonder schroom “heksen”. Dat was ten tijde van Willem Van Meerhaeghe, die halfweg de 17de eeuw leefde, wel even anders. Iemand uitschelden voor “heks” was de ergste belediging. En de gevaarlijkste. “Heks” was toentertijd een erg beladen woord, een begrip dat vaak dodelijke consequenties inhield. Vergeten we niet dat de fameuze “heksenwaan” en de daaruit voortvloeiende vervolgingen, zich niet in de zogenaamd “duistere Middeleeuwen” situeerden, maar hun hoogtepunt kenden in de 17de eeuw, toen reeds de eerste peertjes van de Verlichting aangestoken werden. Men denkt dat er toen in Europa naar schatting 100.000 “heksen” op de brandstapel ter dood werden gebracht... Ook in het Graafschap Vlaanderen laaiden de brandstapels : tussen 1590 en 1660 werden om en bij de 190 “tooveressen”, waarvan de vrouwen de grote meerderheid vormden, ter dood veroordeeld. Wat de streek van Oudenaarde betreft, vond de eerste verbranding uitgerekend in Wortegem plaats (1603) en de tweede te Nokere (1634), twee buurdorpen van Ooike. Er volgden nog verbrandingen in de nabije omgeving, met name te Kruishoutem, Nazareth, Asper-Zingem, Machelen, Olsene en... te Ooike zelf (14).

heksenverbranding

Inderdaad, op 29 juli 1652 – dit is amper 8 jaar vóór het conflict tussen Willem Van Meerhaeghe en Janneke Verriest - werd de 55-jarige landman Jan Vindevoghel, bijgenaamd De Coninck, zoon van Arnold, geboren en getogen Ooikenaar, tot de brandstapel veroordeeld door het plaatselijk leenhof (15). Daarin zetelden toen : Franchoyts Vanden Dycke, de baljuw met wie we hiervoor reeds kennis maakten, en o.m. Pieter Van Meerhaeghe fs Frans, Pieter Van Meerhaeghe fs Jan en Willem Van Meerhaeghe sr., als schepenen van Ooike. Laatstgenoemde was, zoals we zegden, de vader van Willem jr.

Jan Vindevoghel had, zo bekende hij, met zijn bloed een contract getekend waarin hij God loochende en de duivel *Salamas* als zijn meester erkende. Met behulp van een zalf die hij van de duivel had gekregen, vloog hij naar verschillende nachtelijke sabbatten waar duivels en andere heksen bijeenkwamen. Samen met hen had hij een onweer opgeroepen dat grote schade had toegebracht aan de Sint-Walburgakerk te Oudenaarde. Vindevoghel betoverde ook mensen en dieren. Hij behekste o.m. het kind van zijn buurman Gabriël Balcaen, die gehuwd was met Margriete Van Meerhaeghe, en twee wiegenkinderen van Jan Dhondt, door in hun nabijheid een pijp aan te steken en met de hand over hun hoofdje te strijken. Beide peuters overleden kort daarna. Tijdens de *“Ommeganckdag”* te Wortegem betoverde hij in herberg *“De Koekhuys”* (Koekoek) het kind van Adriaen Vanden Haute en Jacoba Van Meerhaeghe door er een met duivelspoeder gemengde *“weeksoepe”* overheen te gieten *“denwelcken daervan is overleden”*. Bij het kind van Pieter De Mettere, een naamgenoot van de winkelier van daarnet, had hij in herberg *“De Savogarde”* duivelspoeder *“in het dryncken gedaen”*, waarna ook dit kind gestorven was. Met de rook uit zijn pijp en door een tik op de schouder te geven, betoverde Jan Vindevoghel de dochters van Pieter Voet, waarvan er één overleed. Ook het kind van Adriaen Vanden Borre behekste hij door er tabaksrook overheen te blazen. Een aantal volwassenen werd eveneens het slachtoffer van zijn kunsten : hij betoverde hen met een stukje haring of met bier waarin hij zijn duivelpoeder mengde. De hiervoor reeds genoemde Gillis Tavernier, die heel zeker een familielid was van Willems echtgenote Anna Tavernier, had hij *“betovert met duyvelspoeder te stroyen op een waeffel”*. Verder maakte hij her en der het vee ziek door handoplegging of door het nefaste poeder in het veevoer te mengen. In 1650 had hij *“betovert het swart veulepeert van Willem van Merhage, werpende duyvelspoeder in syn haever, smorgens aleer het te wercken trock, het welke daervan is geswollen”*. Jan Vindevoghel bekende tenslotte ook dat hij *“capitain van de tooveraers ende tooveressen”* geweest was en dat hij van zijn duivel een vel of kleed ontvangen had waarmee hij zich in een weerwolf kon transformeren... Deze meester-tovenaar werd veroordeeld om *“geexecuteert te worden met den viere (vuur) datter de doot naervolght, behoudens tevooren gewoelt (na vooraf gewurgd) te worden aen de staeke daer dexecutie zal geschieden”*.

Het spreekt voor zich dat deze zaak binnen het dorpje Ooike maandenlang grote opschudding zal verwekt hebben en dat de herinnering eraan, acht jaar na dato nog zeer levendig was. Willem Van Meerhaeghe jr. had dit als jongeman van 20 jaar allemaal van zeer nabij meegemaakt, aangezien niet alleen het *“zwart veulenpaard”* van zijn eigen vader Willem sr. door Vindevoghel betoverd was, maar ook omdat zijn vader, als wethouder van Ooike, rechtstreeks betrokken was bij het vervolgen van deze dorpsgenoot-tovenaar. Vanuit deze achtergrond kunnen we de felle reactie van Willem jr. op de insinuaties van Janneke Verriest al iets beter begrijpen. Dat het verwijt van de *“maerte van de pasteur”* - dat Willem en de zijnen van oudsher bekend stonden als *“hoeren en tooveressen”* - op niets berustte en een compleet loze bewering was, deed er niets van af dat je toentertijd voor je welbevinden maar beter niet met hekserij en toverij in verband gebracht kon worden.

Maar ging het hier wel om gratuite beweringen die op niets anders dan de gekwetste trots van Janneke Verriest gebaseerd waren? Dat zij dit specifieke verwijt keer op keer met grote stelligheid en bijna woordelijk herhaalde, lijkt te suggereren dat er wel degelijk iets meer aan het handje was. Dat ze daarbij telkens de nadruk legt op het feit dat de Van Meerhaeghes *“van oudsher en sedert generaties”* tovenaars waren, wekt het vermoeden dat er ooit in het verleden iets geweest moet zijn dat een dergelijke beschuldiging rechtvaardigde. En inderdaad, respectievelijk 25 en 40 jaar eerder was er iets gebeurd waar familieleden van Willem Van Meerhaeghe nauw bij betrokken waren...

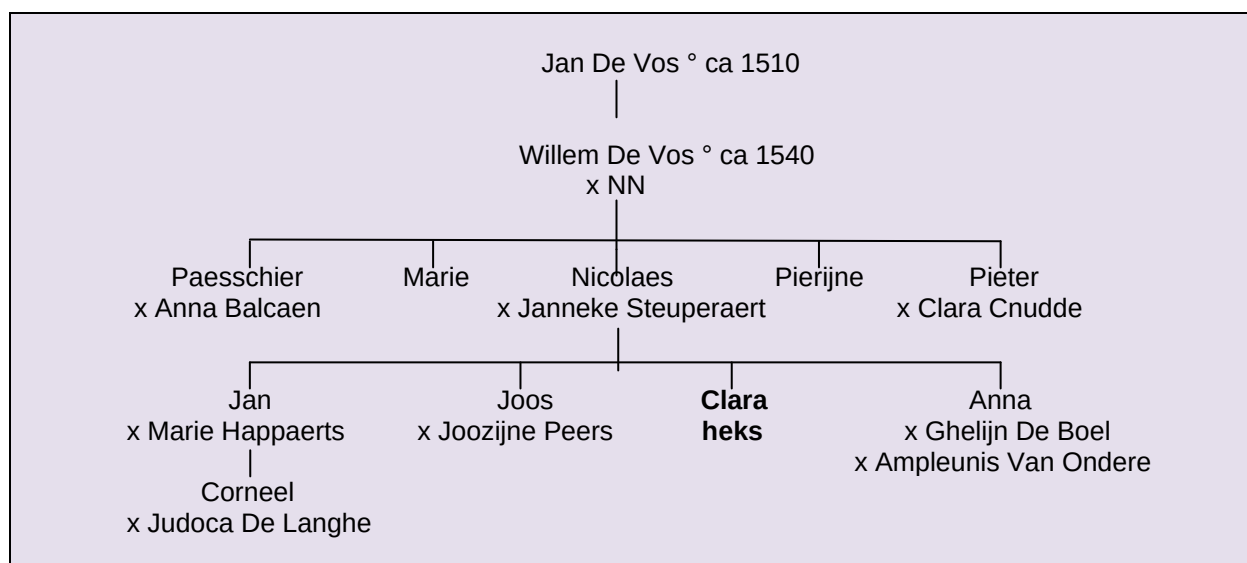
Op een van zijn visitatiereizen langs de dorpen uit zijn bisdom, bezocht de bekende contra-reformist en bisschop van Gent, Anthonius Triest, op 25 juni 1634 Nokere om er zich persoonlijk van te vergewissen of de plaatselijke kudde wel netjes binnen de Roomse weide graasde (16). In zijn visitatieverslag noteerde hij *“dat aldaar een heks, Clara De Vos, placht*

te wonen die naderhand ook een tijdlang in Oudenaarde en in Gent gewoond had". Dit was inderdaad het geval en na het verhoren van een hele reeks getuigen, na een drietal ondervragingen van Clara zelf en na verschillende keren het advies te hebben ingewonnen van in hekserij gespecialiseerde juristen bij de Raad van Vlaanderen te Gent, werd Clara De Vos, nadat ze 55 dagen in een cel van het kasteel van Nokere gevangen had gezeten, op 1 december 1634 door de Nokerse schepenbank tot de brandstapel veroordeeld.

Dorpslein Nokere met vrijheidboom (17)

Over Clara De Vos, dochter van Nicolaes, werd al eerder gepubliceerd, doch we willen hierna enkele elementen uit het dossier vanuit een andere invalshoek belichten en tevens een verband leggen met de daarnet vertelde geschiedenis van Willem Van Meerhaeghe en Janneke Verriest (18). Maar eerst iets over haar ouders en grootouders. In het Poortersboek van Oudenaarde lezen we hoe de grootvader van Clara, Willem de Vos fs Jan, uit Nokere, zijn poorterschap kocht op 4 maart 1573 (19). Hij wordt er genoemd met zijn kinderen : *Paesschier, Pieter, Marie en Pierijne, fii Willem, Jans zone*. Zijn oudste zoon Nicolaes of Clays, die zijn poorterschap kocht in datzelfde 1573, was op dat moment al meerderjarig en moet dus omstreeks 1540-50 geboren zijn : *Clays de Vos voornoemd Willems zone*. Zijn inschrijving wordt gevolgd door die van zijn zoon en kleinzoon : *Jan de Vos fs Niclays, Willem zone*, en *Cornelis de Vos fs Jan, Niclays zone*. Dit levert volgende stamtafel op :

Clara's vader, **Nicolaes De Vos**, werd te Nokere geboren ca 1540 als zoon van Willem. Zijn vader, Willem De Vos, bezat omstreeks 1572 te Nokere een hofstede met woonhuis, een schuur en anderhalve hectare land (20). Hij is op dat moment de enige De Vos die als dusdanig in het *Penningcohier* van Nokere genoemd wordt. Nicolaes De Vos huwde omstreeks 1570 met **Janneke Steuperaert**. Hun kinderen te Nokere geboren :

1. **Jan De Vos**, geboren ca 1572; hij huwde met **Marie Happaerts**. Hun zoon :
 - a. Corneel De Vos, huwde te Nokere op 21.4.1637 met Judoca De Langhe, dochter van Alexander, stamvader van het Nokerse kostersgeslacht De Langhe, waarover ik publiceerde (21).
2. **Clara De Vos**, geboren ca. 1576; ze kreeg haar doopnaam van tante Clara Cnudde (zie stamtafel); ze bleef ongehuwd en ze stierf als "heks" op de brandstapel te Nokere op 1.12.1634.
3. **Judocus De Vos**, geboren ca 1578; hij huwde met **Joozijne Peers** fa Adriaen; hij overleed Nokere in augustus 1631 (22).
4. **Anna De Vos**, geboren ca. 1585; zij huwde een 1ste x met **Geleijn De Boel** en 2de x met **Ampleunis** (Apolonius) **Van Ondere**; zij overleed Nokere 22.6.1646.

Vader Nicolaes kocht in 1611 van de erfgenamen van Antoon Lautyns een "onthuysde hofstedeken" gelegen aan de "Riemeersch" te Nokere (23). Een generatie eerder waren er reeds *intieme* contacten tussen beide families. In 1571 werd Gillis Moerman alias De Vos, gehuwd man uit Nokere, immers veroordeeld wegens overspel met weduwe Adriaene Lautins (24). Janneke Steuperaerts overleed te Nokere op 22 maart 1606 (25). Nicolaes De Vos overleed te Nokere op 11 november 1628 (26). Clara's broer Judocus en haar zuster Anna komen in haar proces ter sprake. Er werd zelfs beweerd dat ze de dood van broer Judocus op haar geweten had...

In oktober 1634 kwam het onderzoek naar de van hekserij verdachte Clara De Vos in een stroomversnelling. Uit de ondervragingen bleek dat de 58-jarige Clara een duivel in de gedaante van een jonge man genaamd "Meester Gillis" aanbad en diende en dat zij "dongoddelicke ende abominabele conste (kunst) van tooverye" beoefende. Haar vader en haar grootmoeder werden er door de dorpelingen eveneens van verdacht "heksen" te zijn. Zo verklaarde de 80-jarige Anna Balcaen, weduwe van Paesschier De Vos, dat ze niet beter wist dat zij "van haer joncheyt af ooynt ghenouch heeft hooren segghen dat Claere zo oock haeren vaeder ende oock haere grootmoeder waren quaede tooveraers ende tooveressen". Pieter Balcaen verklaarde "dat Claere ende haeren vaeder seer vermaert waeren dat zijlieden tooverden en tooveressen waeren". De 75-jarige Maria Peers, weduwe van Willem Balcaen, heeft "dicmal horen segghen dat Claere ende haeren vaeder berucht waeren van tooverije" etc... Clara was dus binnen de Nokerse dorpsgemeenschap "over langhen tijt ghehauden ende ghereputeert gheweest by ghemeene faeme voor een tooveresse".

Clara had van haar duivel een "swart pourken (poedertje) in een cleen tenen (tinnen) doosken" ontvangen "met de expresse belofte daarmede de lyden (lieden) quaet ghedaen te worden". Clara had dus uitdrukkelijk aan haar duivel moeten beloven met dat zwart poeder mens en dier kwaad te berokkenen. Ze testte het poeder uit op het tweejarige Tanneken Vander Elstraete, dat op 26 juni 1629 stierf nadat het, net als Sneeuw witje, gegeten had van een appel die Clara met dat zwart toverpoeder had bestrooid. Tanneken was het dochtertje van schepen Gillis Vander Elstraete en Anna Tsiobbels. Laatstgenoemde was een dochter van oud-baljuw Pieter Tsiobbels en een nicht van Adriaene Baert, dochter van baljuw Adriaen Baert en echtgenote van Roegier Van Meerhaeghe, schepen van Nokere-ter-Borch. Clara De Vos zou, zoals gezegd, ook de dood veroorzaakt hebben van haar broer Joos De Vos.

Een nichtje dat een tijdlang met Clara het bed had gedeeld, verklaarde dat haar tante er nooit in slaagde om bij het slapengaan of bij het opstaan een kruisteken te maken, maar dit werd later weerlegd... Een ander familielid, Pieter Balcaen, kon vanwege de hekserijen van Clara een tijdlang van de melk van zijn twee koeien geen boter meer karnen. De zogenaamde heks had nog andere kinderen, volwassenen en dieren betoverd die daarvan ziek geworden waren en die slechts werden genezen door de "belezingen" van de Nokerse pastoor Willem Vande Kerckhove. Sommige beschuldigingen ontkende ze, maar andere – zoals de dood van Tanneke Vander Elstraeten - gaf ze dan weer toe. Wanneer ze haar opdrachten vervulde, ontving Clara van haar duivel geschenken: een "*rooden rock*", een "*schoonen douck*" en een "*schoone craeghe*". Weigerde ze echter zijn bevelen op te volgen om nog méér kwaad aan te richten, dan kreeg ze van hem af en toe een pak slaag. Clara beweerde ook dat ze, ondanks het aandringen van de duivel, nooit het katholieke geloof had afgezworen en dat ze al die tijd haar kerkelijke plichten was blijven vervullen.

Tijdens de ondervragingen bekende Clara De Vos nog enkele merkwaardige zaken... Ze vertelde dat ze zestien tot twintig jaar vroeger – omstreeks 1614 of 1618, ze was toen zo'n 42 resp. 46 jaar oud - een aantal keren door haar vader Nicolaes, die toen om en bij de 70 jaar oud moet geweest zijn en die haar in de toverkunsten had ingewijd, was meegenomen naar heksensabbatten. Deze vonden bij nacht plaats in het midden van de **Steenakkerkouter** te Wortegem én op de akkers bij de hoeve van Willem Vande Wiele op het Wortegemse gehucht **Oud-Moregem**. Op die sabbatten had ze een rode rok ontvangen van haar meestal in het groen geklede duivel *Meester Gillis*. Ze was ook intiem met hem, kustte hem op de wangen, maar niet op zijn "*schaemele partijen* (schaamdelen)", zoals dat onder duivelaanbidders gebruikelijk was, en ze had ook vijf keer "*vleesschelicke conversatie*" of geslachtsgemeenschap met hem gehad. Haar duivelse Gillis was blijkbaar geen vaardig minnaar, want Clara verklaarde er niet veel plezier aan beleefd te hebben... Op die "*nachtvergaederynghen*", die een tweetal uren duurden en waar Frans en Vlaams gesproken werd, waren slechts een paar bekenden en vooral veel onbekenden aanwezig, "*so wel Walen als Vlaemynghe*" afkomstig uit "*diversche kwartieren*" of streken. Een in het blauw geklede Waalse muzikant speelde er op zijn "*musele*", cornemuse of doedelzak "*ter dansynghe*". Er werden ter plekke door een kok spijzen bereid, die niet zo lekker smaakten als "*normaal*" voedsel en er stond ook geen zout op de tafel. Clara verklaarde er brood, hutsepot, boter, peren en druiven gegeten te hebben. En er werd ook bier gedronken. Te midden van dit nachtelijk bacchanaal waar dus gegeten, gedronken, gedanst en gevrijd werd, verscheen de duivel in menselijke gedaante, om er door ondergeschikte duivels vereerd te worden... Na de dood van haar vader Nicolaes had Clara niet meer aan sabbatten of "*dansynghe*" deelgenomen.

heksensabbat of "dansynghe"

kokkerellen op de kouter

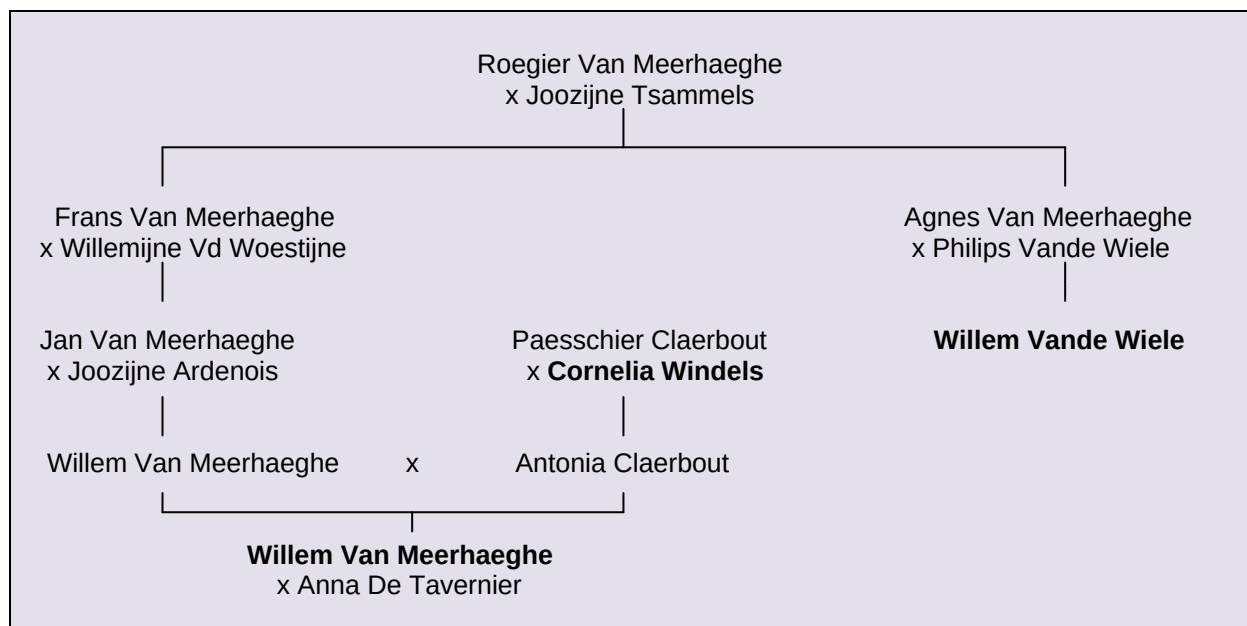
In haar laatste "bekentenissen" verklapt Clara de namen van twee personen die ook bij de "naechtvergaederynghen" op de kouters van de Steenakker en Oud-Moregem aanwezig waren. De eerste naam is die van Willem Vande Wiele fs Philips, op wiens akkers de sabbatten te Oud-Moregem plaatsvonden. De tweede is die van **"Cornelia, de echtgenote van Paesschier Claerbout uit Ooike"**. Clara kende blijkbaar de familienaam van haar heksenzuster Cornelia niet meer. Het was immers al zo lang geleden. Ze wist zich alleen nog te herinneren dat die Cornelia de vrouw was van Paesschier Claerbout uit het naburige Ooike. Nu kennen wij toevallig wél Cornelia's familienaam die **"Windels"** luidde en deze **Cornelia Windels** was inderdaad gehuwd met ene Paesschier Claerbout uit Ooike. Zij waren de ouders van niemand minder dan **Antonia Claerbout** die omstreeks 1630 huwde met **Willem Van Meerhaeghe** sr. Deze waren de ouders van, jawel, Willem Van Meerhaeghe jr. de hoofdrolspeler uit ons dienstmeidenverhaal en vechtgenoot van Janneke Verriest. Meteen is duidelijk waar de beschuldigingen van de pastoorsmeid op gestoeld waren: **de grootmoeder van Willem Van Meerhaeghe jr. had ooit deelgenomen heksensabbatten!** Daardoor werden ook haar kinderen en kleinkinderen in één moeite van toverij verdacht. En er is meer.. Die andere deelnemer, Willem Vande Wiele, was eveneens een bloedverwant. Hij was de zoon van Philips Vande Wiele en **Agnes Van Meerhaeghe**, de groot tante van Willem Van Meerhaeghe en een zuster van Willems overgrootvader Franchoys Van Meerhaeghe, die zoals we verder zullen zien, akkerland bezat op de... Steenakker.

aanwezigen : Willem Vande Wiele en Coornele echtgenote Paesschier Claerbaut uit Ooike (27)

*"Upt 9° article secht als sijlieden ten danse waeren
dat aldaer eenen speelman was met
een musele in het blau laeckene ghecleedt,
segghende voorts gheenne tooveressen aldaer
gheweest thebbene van haere kennesse ofte die
sij kende maer dan alleenne Willem vande Wiele fs
phs ende Coornele dhuysvrauwe van Paesschier Claerbaut binnen
ooijke"*

transcriptie van bovenstaande tekst

Het leenhof van Nokere maakte naar aanleiding van Clara's bekentenissen een nota op waarbij de namen van Willem Vande Wiele en Cornelia Windels werden doorgespeeld aan de hoogbaljuw van Oudenaarde. We mogen ervan uitgaan dat er een gerechtelijk onderzoek werd ingesteld naar de levenswandel van deze beide verdachte personen. Het onvermijdelijke gevolg daarvan was dat iedereen in het dorp te weten kwam dat Cornelia Windels ooit in het gezelschap van die Nokerse heks verschillende keren had deelgenomen aan heksensabbatten te Wortegem. We kunnen ons levendig voorstellen hoe de geruchtenmolen binnen het plaatselijke roddelcircuit op volle toeren zal gedraaid hebben, temeer daar de betrokkene tot een prominente familie behoorde. Ook dienstmeid Janneke Verriest, die zelf nog niet geboren was ten tijde van die nachtelijke bijeenkomsten op de Steenakker, was daar duidelijk van op de hoogte. Dit was het waar ze op alludeerde toen ze Willem naar het hoofd slingerde *"dat ze zijnen hoop wel kende en dat ze van geslachte tot geslachte toveressen waren"*. Ze verzon dus niets en iedereen moet zeer goed geweten hebben wat ze daarmee bedoelde. Willem mocht dan al aanvoeren dat hij tot het *"treffelijkste volk van de parochie"* behoorde, feit was dat zijn grootmoeder ooit in een dubieuze heksenaffaire werd genoemd. En nu begrijpen we alleszins zijn heftige reactie tegenover Janneke Verriest. Hij was er absoluut niet van gediend dat al deze betoverde, oude koeien weer uit de gore gracht gehaald werden...

We weten niet of Cornelia Windels voor haar deelname aan die heksenkringen vervolgd, dan wel “gepurgeerd” of van blaam gezuiverd werd. Ze overleefde in ieder geval dit hachelijk avontuur, want op 21 december 1645 – negen jaar na de executie van haar “sabbatzuster” Clara De Vos – neemt ze te Ooike als grootmoeder het meterschap op zich bij het doopsel van haar kleinzoon Thomas Van Meerhaeghe, het laatste kind van Willem Van Meerhaeghe sr. en Anthonia Claerbout en het jongste broertje van Willem jr. Het is niet denkbeeldig dat zij aan vervolging ontsnapte, omdat ook zij beschermd werd door haar familieleden die te Ooike de lakens uitdeelden. Haar dochter Anthonia was immers getrouwd met de zoon van baljuw Jan Van Meerhaeghe. Clara De Vos had wat dit betreft minder geluk, want het waren uitgerekend haar notabele bloed- en aanverwanten van de familie Balcaen - op dat ogenblik de machtigste clan van Nokere - die haar op de brandstapel brachten. Baljuw Charles Balcaen leidde het onderzoek en bijna alle beschuldigingen gingen uit van leden van deze familieclan...

Overigens ondergraaft de wetenschap dat ook vrouwen uit de beter gesitueerde kringen - zoals Clara en Cornelia - aan deze heksensabbatten deelnamen, het cliché dat alle heksen arme, onderontwikkelde vrouwtjes zouden geweest zijn, die aan de rand van de maatschappij leefden. Ook de andere verdachte, Willem Vande Wiele, behoorde trouwens tot één van de machtigste clans van Wortegem. Evenmin als Clara De Vos, die ten tijde van de sabbatten 42 jaar oud was, was Cornelia een onwetend wicht, maar een rijpe vrouw van meer dan veertig, die bovendien gehuwd was en moeder van verschillende kinderen. Het is moeilijk voor te stellen dat haar man Paesschier niet op de hoogte was van de nachtelijke escapades van zijn bedgenote. Als hij dit toestond, kan dit alleen maar betekenen dat hij het daarmee eens was en haar misschien zelfs steunde. Dat Cornelia reeds een alleenstaande weduwe was toen de heksenkringen plaatsvonden, kunnen we uitsluiten, aangezien haar echtgenoot “*Paschasius Claerbout*” nog op 11 januari 1648 te Ooike dooppeter werd van Adrianus Avet, zoontje van Adriaen en Judoca Van Meerhaeghe. Zou Cornelia haar kinderen of kleinkinderen ingewijd hebben in haar toverkunsten of de natuurmagie? Zou ze contact gehad hebben met dorpsgenoot en heksenmeester Jan Vindevoghel? En vooral: hoe angstig was ze geweest toen ze hoorde dat haar “sabbatzuster” Clara uit Nokere, net voor haar executie, haar naam genoemd had?

Tijdens de verhoren verklapten de heksen vaak ook de naam van de duivel met wie ze een pact hadden gesloten. Sommigen droegen klassieke, demonische namen als Lucifer, Belzebuth, Belial, Sathan, Satanas of Salamas, Astegory (Astaroth?) of “esoterische” namen als Margobur, Bellecant (Belphegor?), Crapan (Xaphan?), Barlick, Serpentin, Sabbatyn. Anderen hadden dan weer een vaak grappige, volkse bijnaam of aliasnaam als *Ollicaert* (olijkerd, pejoratief), *Martico* (apenjong), *Cruypinhouxken*, *Eenooghskén*, *Gheernaertjen* (garnaaltje), *Duymken*, *Caentje*, *Couxken*, *Reusekin*, *Moentie*, *Cortsteert*, *Niemantsvrient*, *Hantecast*, *Abraham Hoghelaer*, *Heer Quantken*. Nog anderen droegen een doordeweekse mensennaam zoals *Hansken*, *Clays*, *Jan*, *Maerten*, *Jacques*, *David* of *Heindrick*. Ook Clara’s Meester-duivel, die in een menselijke gedaante verscheen, had een menselijke naam: *Gillis*. Uit de reeks vonnissen die door J. Monballyu gepubliceerd werd, selecteerden we er 71 voor de periode die ons aanbelangt: 1595 – 1676 (22). Daaruit plukten we 49 namen van duivels die door de betichten genoemd werden. In 34 van de 49 citaten of in 69 % van de gevallen gaat het om een *gewone naam* (13) of een *bijnaam* (21). De klassieke demonische namen worden slechts 7 maal vermeld (14%) en de esoterische namen van onbekende oorsprong 8 maal (16%). Het is dus overduidelijk *niet* zo, zoals wel vaker gedacht en geschreven wordt, dat de heksen onder tortuur alleen de stereotiepe en door iedereen gekende duivelsnamen als Lucifer, Satan of Beelzebub bekenden (28). Dit doet vragen rijzen. Waarom biechtten niet alle, maar slechts een minderheid van de al dan niet onder tortuur ondervraagde heksen de alomgekende duivelsnamen op? Scherprechter en beul content en de “*korte pijn*” voor de slachtoffers, zou je denken. Die vrouwen hadden er toch absoluut geen belang bij om al die doodgewone namen te verzinnen wanneer de ondervragers duidelijk de satanische namen wilden horen en daartoe alle

“drukkingsmiddelen” konden aanwenden. Waarom bekenden ze die dan in bijna 70% van de gevallen? Een verklaring kan zijn dat deze namen inderdaad bij echte, levende personen hoorden met wie de heksen, hetzij op de sabbat, hetzij anderszins contact hadden. Trouwens, de duivel verscheen evenmin steevast in de vorm van een dier : als bok of geit, of als hond, zwarte kat, vos, schaap, ezel, kalf etc. Heel vaak is hij een man en dan het liefst nog – hoe zou je zelf zijn - een jonge man.

duivel & minnares

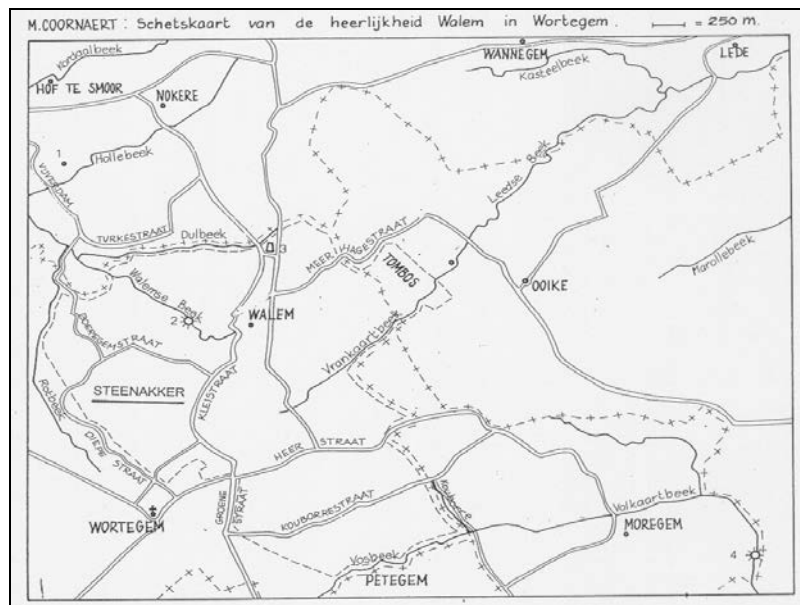

kussen op de “schaemele partijen”

Wat Clara's duivel *“Meester Gillis”* betreft : we vragen ons af of het hier niet om *Gillis Ogiers* zou kunnen gaan die omstreeks 1651 door het leenhof van Ayshove in Kruishoutem wegens duivelaanbidding en toverij tot de brandstapel veroordeeld werd (29). Gillis was afkomstig van Huise, woonde in Kruishoutem – buurdorp van Nokere - en was 70 jaar oud toen hij voor zijn rechters moest verschijnen. Hij bekende dat hij vaak met zijn demon door de lucht meevloog naar de *“vergaderynghen van tooveraers ende toveressen ende specialick jeghens de hoochtyden die de heyleghe kercke jaerlicx es celebrerende”*. Net als op de sabbatten die Clara beschreven had, werd aldaar geschrant, wijn en bier gedronken, gedanst en *“vleselijk geconverseerd”*. Zijn geprefereerd middel om mensen en vooral kinderen te betoveren en dodelijk ziek te maken, bleken peren te zijn, een fruitsoort die ook tijdens de Wortegemse sabbatten werd genuttigd. Uit de processtukken blijkt dat hij reeds sedert dertig jaar de duivel aanbad. Dit betekent dat hij reeds actief was toen Clara De Vos omstreeks 1618 door haar vader werd meegenomen naar wat door de heksenjagers de sabbat, maar in de volksmond de *“dansynghe”* genoemd werd.

Het was voor Cornelia uit Ooike en Clara uit Nokere een uur stappen naar de plaatsen te Wortegem waar die nachtelijke bijeenkomsten doorgang vonden. In tegenstelling tot veel collega's, beheerste Clara de kunst van het bezemsgewijs vliegen duidelijk niet. Oud-Moregem was toen - en is nu nog steeds - een bosrijk gehucht van Wortegem dat tegen de dorpsgrenzen van Anzegem en Waregem aanleunt. Willems betovergrootvader, Roegier Van Meerhaeghe betrok er omstreeks 1540 een *“behuusde hofstede”*. Willems overgrootvader Franchoy's Van Meerhaeghe bezat dan weer volgens zijn staat van goed uit 1606 een *“alf bundre lants ofte daeromtrent up steenacker”* (30). Zijn dochter Joozijne had blijkbaar dit stuk land geërfd, want in 1633 verkocht ze een halve bunder land *“gheleghen up steenacker cautere”* aan haar broer Frans Van Meerhaeghe. De oudste vermeldingen van dit toponiem dateren van 1350. Op 14 juli van dat jaar verkochten Janne Den Snac en zijn vrouw Alise aan Gillis De Ceuninck een rente die bezet werd *“op de mersch ten Steene”* en op *“den bosch ten Stene”* allebei *“gheleghen inde prochie van Wartighem onder theerscap van Walem”* (31). Volgens een grensbepaling van diezelfde heerlijkheid van Walem anno 1549, situeerden de *“Steene mersch”* en *“Steenackere”* zich in het grensgebied met Nokere. Op de

eerste officiële gemeentekaart van Wortegem uit 1844 loopt er een *Steenakkerdreef* en een *Steenakkerstraat* naar de *Steenakker*. De *Steenakkerkouter* – en de huidige Steenakkerstraat – situeert zich in het gebied tussen de Waregemsesteenweg en de Kleistraat, meer bepaald binnen de vijfhoek die gevormd wordt door de Processiestraat, de Diepestraat, de Boeregemstraat en de Kleistraat. De Steenakker bevindt zich op een van de hoogste punten van Wortegem; enkele wegels lopen dood naar het midden van de heuvel toe. Op de Ferrariskaart (ca. 1770) is het nog gedeeltelijk als bebost gebied ingekleurd. Middenin het groen is echter een opvallend, in twee ongelijke stukken verdeeld, rechthoekig perceel open akkerland uitgespaard. Bestond deze open plek anderhalve eeuw eerder reeds en was dit de plaats waar ooit de heksensabbatten plaatsvonden?

Heerlijkheid van Walem te Wortegem - Steenakker

Uiteraard staan we kritisch tegenover de verklaringen of bekentenissen die deze ongelukkige “heksen” vaak onder foltering aflegden. Toch kunnen we ons niet van de indruk ontdoen dat bepaalde elementen niet louter op rekening van een verhitte fantasie, blind godsdienstfanatisme, achterlijk bijgeloof, vrouwenhaat, de perverse *Heksenhamer* – het vade-mecum van “Gods honden” Jakob Sprenger & Heinrich Krämer alias Institoris – of de suggestieve vragen van de ondervragers kunnen geschreven worden (32). Misschien werden er op de Wortegemse Steenakker en op Oud-Moregem, effectief nachtelijke bijeenkomsten – zogenaamde *veillées* – georganiseerd waar de deelnemers zo niet de baarlijke duivel aanbaden, dan toch hun vleselijke diavels – eten, drinken, dansen, sexen – konden ontbinden. Waarom zou Clara anders die twee bestaande plaatsnamen – Steenakker en Oud-Moregem – verzonnen hebben? Daar had ze toch geen enkel belang bij, net zomin als bij het noemen van de namen van die twee deelnemers. Wat deze namen betreft zou men als rationele verklaring kunnen aanvoeren dat Clara de naam van Cornelia genoemd had omdat ze met haar nog een rekening te vereffenen had, om haar dus bewust in discrediet te brengen. Dit lijkt een geloofwaardige mogelijkheid, maar psychologisch klopt dit niet. Clara kende immers de precieze naam van Cornelia niet meer en als je bij ruzies of vetes toch iets mag verwachten, is het toch wel dat je de naam van je vijand kent. En bovendien waren we ondertussen toch een kleine 20 jaar later. Overigens had ze binnen haar eigen dorp genoeg vijanden die ze, uit wraak voor wat haar werd aangedaan, aan de galg had kunnen praten, maar dat deed ze dus niet. Zij bekende of verklikte ook niet, zoals vaak gezegd wordt, gratis een hele reeks, maar slechts twee mensen, waarvan ze van één de familienaam niet precies meer kende. Ook dit pleit voor de geloofwaardigheid van bepaalde elementen uit haar bekentenissen en kan een aanwijzing zijn dat die twee

personen – Cornelia Windels en Willem Vande Wiele - daadwerkelijk op de bijeenkomsten aanwezig waren. Bovendien was het, ondanks de tortuur, niet courant dat heksen tijdens de ondervragingen medezusters en -broeders met naam en toenaam verklikten.

Clara verklaarde ook dat er tijdens die sabbatten tafels, stoelen en banken aanwezig waren. Die bijeenkomsten mogen dan al informeel geweest zijn, dit alleen al wijst erop dat het niet om volledig geïmproviseerde bijeenkomsten ging. We hoeven niet meteen aan strak georganiseerde groepen van satanisten te denken, maar dat die *“veillées”* of *“spinavonden”* toch minimaal voorbereid werden, lijkt duidelijk. Ook de aanwezigheid en het bereiden van allerhande voedsel wijst in die richting. Dat de deelnemers uit minstens drie verschillende dorpen kwamen – Ooike, Nokere, Wortegem - en dat er ook francofonen (uit Wallonië of uit de buurt van Ronse?) aanwezig waren, veronderstelt toch wel enige organisatie : data moesten vastgelegd en afspraken moesten immers gemaakt worden. Zou er dan toch een soort klandestien netwerk bestaan hebben? Wat trouwens ook telkens weer opvalt is de vrij grote mobiliteit van die *“heksen”* en dit in een tijd waarin dorpelingen naar verluidt zelden of nooit van onder de kerktoeren vandaan kwamen. Zo was *“heks”* Joanna De Rijcke uit Anzegem, die in 1603 door Anthone De Schietere baljuw van Wortegem werd vervolgd, actief in Waregem, Kaster, Wortegem, Ooike, Kruishoutem en Petegem a/d Schelde. Jan Gheestelinck uit Ingooigem, die op 16 juli 1604 tot de brandstapel veroordeeld werd, nam deel aan sabbatten die zich situeerden in het Gentse, het Oudenaardse, in de Westhoek en zelfs in Frans-Vlaanderen : o.m. te Merelbeke, Heurne, Wulpen, Watou, Houtkerke en Hazebrouck **(33)**. Ook Clara De Vos werd tot ver buiten Nokere gesignaleerd : ze woonde enige tijd te Oudenaarde, in Huise, in Merendree en te Gent waar ze volgens een getuige onder een schuilnaam geleefd zou hebben.

Is het niet merkwaardig dat Clara van haar meester-duivel uitgerekend een rok, een (omslag-)doek en een kraag ten geschenke kreeg omwille van het kwaad dat ze aangericht had? Dat ze van hem een tinnen doosje met toverpoeder kreeg, lijkt binnen het concept van hekserij logisch, maar waarom kledingstukken en bv. geen geld? Wat zou de relatie kunnen zijn tussen kleren en hekserij? Zou het hier misschien om rituele of om magische kledingstukken kunnen gaan? Aan bepaalde kledingstukken worden immers vaak magische krachten toegeschreven: de toverhoed, magische gordelriemen en vliegende handschoenen, de mantel die onzichtbaar maakt (*Tarnkappe*), etc. Wat dit laatste betreft is er misschien een link met wat getuige en buurvrouw Joanna Balcaen verklaarde. Die zei dat Clara ooit met een *“saerghe”* of deken over haar hoofd naar de koeienstal was gegaan en plots voor Joanna, die haar gevolgd was, onzichtbaar was geworden... Of was Meester Gillis een rondtrekkende kleermaker, zoals je ze tot voor kort nog in Vlaanderen aantrof, en combineerde hij zijn stiel met het leiden van *“dansynghen”* en vergoedde hij de deelnemers in natura, in dit geval met kledingstukken? Zou het uitoefenen van ambulante beroepen de mobiliteit van sommige heksenmeesters kunnen verklaren? Dat rondtrekkend volkje – ketelboeters, *“scharlesliepen”* e.a. - werd overigens door de goegemeente altijd al met een scheef oog bekeken.

Het blijft een controversieel punt of bepaalde vormen van hekserij of natuurmagie al dan niet een overblijfsel zijn van de oeroude, oorspronkelijke natuurreligie, die eeuwen van kerstening of onderdrukking zou overleefd hebben. Aanbaden sommige heksen de gehoornde duivel van het christendom of behoorden ze tot een ondergrondse, heidense beweging die nog altijd de Gehoornde Natuurgod vereerde? Kwamen de dorpsmensen in groepjes samen om onder de blote sterrenhemel de Satan te dienen, of voerden ze in het geheim de aloude, heidense rituelen van een voorchristelijk en voorouderlijk geloof uit ? In de verklaringen van Clara De Vos over wat er tijdens die heksensabbatten gebeurde, zijn een aantal elementen aanwezig die lijken te verwijzen naar het bestaan van een, zij het erg gedegeneerde vorm van een dergelijke heidense religie. Zo hebben deze feesten, bij nacht, in de natuur, met voedsel, alcohol, muziek, dans en sex, een en ander gemeen met de extatische en orgiastische cultus van de Griekse, respectievelijk Romeinse goden Dionysos en Bacchus,

goden van de roesverwekkende wijn. Ook in deze oude religies werden nachtelijke orgieën met drank en sex en extatische dans georganiseerd rondom de godheid die zich manifesteerde in de gedaante van een bok, en waarbij de deelnemers tot een spirituele eenheidservaring probeerden te komen.

Clara vermeldt eveneens dat haar duivel, *Meester Gillis*, meestal in het groen gekleed was. Zij was overigens niet de enige heks die deze kleur in verband bracht met haar duivelse meester. De duivel van Jacquemijne De Groote, die in 1652 te Nieuwpoort verbrand werd, heette zelfs "*Groenynck*" (34). Deze "*boosen geest, viandt van het menschelick geslachte*" verscheen aan haar "*in de ghedaente van een jonghelinck gecleet int groen*". "*Clauwaert*", de duivel van Maye Waermouziers uit Nieuwpoort 1605, ging ook "*ghecleet in doncker groen*" (35). Groen is uiteraard de kleur van de natuur, maar het was ook de kleur van de heksen en hun brouwsels. Zou deze "*groene duivel*" kunnen verwijzen naar de "*Groene Man*" uit de oude natuurreligie? De "*Groene Man*" was de "*Heer van Alle Groeiende Dingen*", een vegetatiegod die de spirit van bossen en gewassen en alles wat groeide en groende belichaamde. Hij stelde de kracht van de ongetemde aspecten van de natuur voor. Deze zeer populaire god werd heel vaak afgebeeld in de architectuur van kerken en andere gebouwen als een lachend gezicht of masker dat omkranst en begroeid is met een wirwar van bladeren, druiven, ranken en bloemen. Deze gehoornde sater met spitse oren werd door de kerk gedemoniseerd tot een grijnzende, gehoornde, groene duivel met bokkenpoten. In veel Vlaamse dorpen leeft de figuur van deze groene natuurgod nog verder in de naam van dorpsherbergen die "*De Groene Jager*" heten. We kunnen de "*Groene Man*" beschouwen als de zoon of erfgenaam van de god Pan, Cernunnos of Herne, heersers van al het wilde, ongetemde leven in de natuur. Deze gehoornde goden of goden op bokkenpoten gaan op hun beurt terug op de gehoornde, jagende god uit het neolithicum.

Cernunnos

Groene Man

Bacchus & Pan

Duivel

Uiteraard kunnen we aannemen dat Clara en Cornelia en zoveel andere zogenaamde heksen, zich niet bewust waren van de historische achtergronden en de implicaties van datgene waar ze mee bezig waren, net zomin zoals zovelen vandaag de dag nog precies weten wat de wortels zijn van mythische figuren als Sinterklaas, de Kerstman, de Paashaas of de Meifée. Waar zij aan deelnamen waren eerder dubieuze *veillées*, dan de "*satanische sabbatten*" die vooral in het brein van de ideologen bestonden. Toch is het aannemelijk dat er zich op de nachtelijke, Wortegemse kouters ooit dingen afgespeeld hebben waarin de verre, vervormde echo weerklonk van een tienduizend jaar oude religie die in de "*new age*" van de voorbije decennia, onder de vorm van wicca, hedendaags paganisme en neo-sjamanisme, een ware revival beleeft. Voor sommigen is het choquerend tot absurd dat mensen uit de helverlichte 21ste eeuw daar mee bezig zijn, maar dat deze praktijken vandaag de dag beoefend worden is hoedanook een feit. Daartegenover staat dan de voor anderen weer schokkende uitspraak van een Franse historica uit de school van R. Muchembled, een autoriteit inzake het fenomeen hekserij: "*We kunnen uiteraard niet akkoord gaan met de*

vervolging van zoveel onschuldige slachtoffers, maar we moeten desalniettemin toegeven dat dit fenomeen ruimschoots heeft bijgedragen tot de evolutie van de maatschappij. Inderdaad, dit kwaad was misschien noodzakelijk voor de opkomst van de nieuwe mens, d.w.z. de moderne mens zoals we die vandaag kennen" (36). Einde citaat. Clara door de historici geslachtofferd op het altaar van de Verlichting en het vooruitgangsoptimisme? Of ze nu het slachtoffer was van haar eigen bijgeloof, van een dorps- of familiale afrekening, van religieus fanatisme, obscurantisme of integendeel van het nieuwe verlichtingsdiscours, het eindresultaat bleef voor haar hetzelfde : het hellevuur op aarde bij wijze van laaiende brandstapel. Zo eindigde het leven van deze dorpsvrouw die, gezien haar renomme en die van haar vader en grootmoeder, een soort volksgenezers moet geweest zijn, iemand die vandaag de dag door de ene "kwakzalver" en door de andere "healer" zou genoemd worden.

Een kleine vier eeuwen later lijkt Clara De Vos werkelijk uit haar as herrezen. Het voorbije decennium werd over haar niet alleen veelvuldig gepubliceerd in verschillende geschiedkundige tijdschriften en niet alleen door mezelf. Ook de bekende jeugdauteur Marc de Bel, geboren Kruishoutemnaar, inspireerde zich aan de Nokerse heks voor een historisch avonturenverhaal dat hij in 2011 publiceerde onder de titel : *Nelle, de heks van Cruysem*. De veertienjarige *Nelle* woont anno 1634 met haar tante *Clara* in een lemen huisje aan de rand van het *Hollebeekbos* (37). In moeilijke tijden slagen ze er nog net in om te overleven. Maar dan worden ze beschuldigd van hekserij. Tante Clara eindigt op de brandstapel, maar *Nelle* kan ontsnappen en wil haar naam zuiveren. Het meisje ontdekt haar eigen kracht en besluit terug te vechten tegen de machtige heksenjager. Van het boek werd ook een theatervoorstelling van gemaakt met Els Trio en Kurt Defrancq. In datzelfde 2011 werd op een sokkel aan de kerkhofmuur in de Nokeredorpstraat te Nokere een beeldhouwwerk van Clara De Vos, alias *de heks van Nokere*, geplaatst en onthuld. Het kunstwerk is van de hand van kunstenares Eva Baets uit Berchem (zie illustratie) (38). Een ultieme eerherstel.

Bijlage 1.

"*Supplierende vertooght reverentelick Jaenneken Verrist, dienstmaerte vande heere pasteur van Oycke, aldaer zieck ende ghequetst te bedde liggende, dat sij opden XVIIJ° deser gaende ten huuse ende winckele van Paesschier De Mettere omme te coopen olie ende andere winckelwaeren tot behoeve vanden selven heere pasteur, is haer ghevolcht Guilliaeme Van Meerhaeghe met eenen groenen stock ofte clippel, daermede hij de deure vande voornoemde De Mettere open gheslegghen hebbende ende meenende de supliante met den clippel te slaen, heeft zij moeten vluchten inde keuckene vanden huuse, daer hij haer oock ghevolcht is ende gheslegghen heeft. Dan zij hem eenichsins escapperende heeft zij achter haer toeghetrocken de keuckendeure met hope van haer te solaaeren inden winckel, dan de voornoemden Meerhaeghe opden loopende de deure heeft gheforseert en haer op een nieuw inden winckel gheslaegghen tot dat men hem van haer ghetrocken heeft ende vijften huuse doen vertrecken. Als wanneer hij met den clippel is gaen zitten opden kerckmuur ende alsoo zij eenighen tijt daernaer ghenootsaect was uut te comen omme naer haer woninghe te keeren, is van den zelve Meerhaeghe wederomme gheagresseert op sheeren straete, die haer met den clippel zoo gheslegghen ende ghequetst heeft, dat haere schauders ende elleboghen niet alleene gheforseert ende vuyt de noten zijn, maer oock eene pijpe vande arme ghebrocken, haer voorts ter aerden liggende gheschupt ende getorden hebbende, soo dat zij alsnoch niet en is buyten perickel des doots, ghelick ghesien wort bijde certificaetie van docteur ende chyrurgyn haer in cure hebbende. Ende zoude den voornoemden Meerhaeghe haer het leven genomen hebben, ten waere dat zij "moort" roupende, hij van haer ghetrocken hadde gheweest van personen die ten laetsten thaerder hulpe quaemen ende naementlic den voorseyden De Mettere, officier, die semblant maeckte hem te calaingieren. Dienvolghende al ist dat Franchois vanden Dycke, balliu aldaer, wel hadde behooren*

Meerhaeghe over tvoorsejde ghewelt, straetschendt ende moorddadighe aggressie op het faict in vanghenisse te recommanderen ende tzijnen laste criminelic te agieren, soo laet hij den selven vrijelick alomme binnen de prochie verkeerren ende selfs in zijn geselchap converseren, tot groot schandael, misachinghe van justitie ende quaet exempel van andere midtsgaeters ten grootten verdriete vande supplianten siende dat den voornoemden delinquant in zijne boosheyt gebodt wort vanden Bailiu, op het pretext van eene pretense calaingie ende eene similate informael. die hij proforma heeft doen nemen, gevende selve instructie ande delinquant die hij, in plaetse van hem te castijden, is protegerende soo dat zij ghenootsaecht is, mits de macht ende vrienden die den delinquant aldaer onder de wethouders heeft, haeren toevlucht te nemen hier in thof."

Bijlage 2.

Willem Van Meerhaeghe "zegt waerachtigh te zijne dat de voorn. Janneke Verrist tsedert ontrent een half jaer errewaert upden verweerder zijne susters ende bloetvrienden heeft ghehad sulck eenen onversadelijcken nijt ende vijantschap, dat sij niet alleene hemlieden en heeft gheinjuriert hemlieden noemende bugghe, hoeren ende tooveresschen maer bovendien oock segghende overluijt, dat zij sulcx waeren van hauer thauer of gheslaechte te gheslaechte; ende oock wijsende tgraf van zijne sustere, overleden jonghe dochtere, gheseyt datse oock gheweest was eene tooveresse ende drie van haere kinderen hadde verdaen. Dat meer is heeft zij tzelve diversschelick gheseyt ende upt kerckhof Baerbele (Van Meerhaeghe), sverweerders sustere, gheworpen met grooter steenen om haer tleven te nemen. Ende mits hij verweerder is van het treffelijckste gheslachte vande prochie, mits zijnen grootvaedere heeft gheweest bailliu ende wethaudere deser prochie ende ander heerlicheden, zijnen vadere schepene ende greffier (gelijck andere zijn vrienden nu noch zijn) ende zijne moedere ende zusters mitsgaeters moeyen ende vrienden eerelick hebben gheleeft, overleden en begraven zijn, en heeft sverweerders herte sulcke enorme injurien niet langher connen verdragen. Oversulcx hij verweerder, sijne susters ende vrienden, noch levende alsoo wel als doverledene, upden XVIIJ april 1660 noch eens soo groffelick gheinjuriert zijnde upde plaetsche te Oycke, heeft hij haer daer ghesmeten met eenen elsen stock drij slaeghen up haer lichaem. Ende alsoo zij hem daertoe heeft verwest, soo moet hij haer selven inculperen dat hij ghesmeten is gheweest hoewel hij niet en gheloofd dat hij daarvan ghequijt saude gheweest hebben. Laetende de Heeren oordelen offer mensche ter weerelt leeft die hem saude commen vermijden van slaen als men niet alleene hem, maer doverledene anders en vrienden die eerelick en in qualiteiten hebben gheleeft, ghegouverneert, overleden ende begraven zijn, soo enormelijck injuriert ende daerinne soo langhe continuert; merckelick daer (Janneke) maer en is eene ver... persooene ende slechte dienstmaerte, eist (Willem) dat Janneke ghecondempneert sal worden de injurien alhier publickelick te wederroupen ende verclaeren dat zij die heeft gheseyt ter quader causen ende dat zij hem Meerhaeghe ende zijne bloetvrienden haut voor lieden met eeren, sonder reproche ende dat zij over injurie vande overledene ghedaen, sal ghebannen worden vute prochie van Oycke ende dese casselrije van Audenaerde den tijt van 20 jaeren."

notenapparaat :

1. H. MEIRHAEGHE, Van de maerte en de tooveresse, Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring De Gaverstreke, Waregem, jaargang 34, 2006, p. 235-263.
2. H. MEIRHAEGHE, Vande Woestijnes in de kasselrij Oudenaarde 13de – 18de eeuw, Deel 3, Handelingen Geschied- en Oudheidkundige Kring Oudenaarde, 2012, p 123-127 : Gillijne Ketele, de weduwe Francois Vande Woestijne, werd omstreeks 1645 beticht van toverij en hekserij. Voor het leenhof van het kasteel van Petegem werd ze verdedigd door Jan Ardenois. Deze spande in 1645 een rechtszaak in tegen de kinderen van de vermeende heks - Philips Vande Woestijne, Jan en Joos Ardenois, Joos Schaepcooman, Joos Rullins en Frans Vander Elstraeten - i.v.m. zijn honorarium bij de verdediging van Gillijne Ketele. Hoe dit voor de beschuldigde afliep is niet bekend. Dit proces wordt niet vermeld in de studie van Monballyu; J. MONBALLYU, Heksen verbrand in het Graafschap Vlaanderen; www.kuleuven-kortrijk.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm.
3. H. MEIRHAEGHE, Twee kosterdynastieën te Nokere in de 17de en de 18de eeuw, Jaarboek Geschied- en Heemkundige Kring Hultheim, Kruishoutem, 2014, p. 25-41.
4. M. WILDE, Die Zauberei und Hexerei prozesse in Kursachsen, Köln, 2003, pp. 524, 525, 527, 529, 531. Catharina en Hanss Merhagen worden genoemd op p. 527, maar helaas ontbreekt uitgerekend deze bladzijde in het boek van Manfred Wilde.
5. J. BUNTINX, Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen, nr 14196, 1 bundel.

6. Zie ook deze website, Onze stamboom, Onze familie vanaf 1200, hoofdstuk 4.
7. Stadsarchief Oudenaarde (SAO), Inventaris nr 487, fragment genealogie Van Meerhaeghe.
8. Rijksarchief Gent / Brussel/online, parochieregisters Ooike en Oudenaarde, microfilms.
9. SAO, staten van goed Oudenaarde (SVGGO), Anna : deel 81, f° 275 v, min. 277, dd. 8.4.1665; Willem : deel 90, f° 336, min 337, dd 3.6.1678.
10. Knibbel, knippel, klippel, clippel: korte stok; Westvlaamsch Idioticon, L.L. De Bo, p 541.
11. Illustratie : <http://gajemeewandelen.skynetblogs.be/archives/tag/wandelen/index-3.html> .
12. Hekel: ijzeren kam bestaande uit omtrent vijftien kloeke en lange tanden die vastgevezen zijn aan den werkbank, om haar (of vlas) uit te hekelen; Westvlaamsch Idioticon, L.L. De Bo, p 417.
13. Kerkgang : het gaan naar de kerk, den eersten keer na eene ziekte; eene vrouw die na het kinderbed de eerste maal ter kercke gaat, inhalen onder zekere gebeden, “de priester heeft die vrouw gekerkgangd”; Westvlaamsch Idioticon, L.L. De Bo, p 511, 512.
14. J. MONBALLYU, Heksen verbrand in het Graafschap Vlaanderen; internet, www.kuleuven-kortrijk.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Heksenvlaanderen/heksenindex.htm; Wortegem-Anzegem, nr 22, Joanna De Rijke; Nazareth, nr 37, Joanna Slaenders; Nokere, nr 54, Clara De Vos; Kruishoutem, nr 59, Gillis Ogiers; Ooike, nr 62, Jan Vindevoghel; Asper-Zingem, nr 66, Matthijs De Stoop; Olsene nr 68, Joos Verpraet en nr 69, Maeyke De Smedt.
15. J. MONBALLYU, Heksenprocessen in de kasselrij Oudenaarde, Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Oudenaarde 39 (2002), p. 3-35.
16. M.CLOET, Itinerarium visitationum Antonii Triest episcopi Gandavensis, 1623-1653 Leuven, Belgisch Centrum Landelijke Geschiedenis, 1976, Nokere.
17. Bronvermelding illustratie : <http://gr8spad.blogspot.be/2012/07/kordaal.html>
18. J. MONBALLYU, Heksenprocessen in de kasselrij Oudenaarde, Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring Oudenaarde nr 39, 2002, p. 8-19. KINDS, M. SAVEYN, J.M. VAN DEN MEERSCHOUT, Acht Eeuwen Nokere, 1996, p 195-203.
19. P. VAN BUTSELE, Poortersboeken van Oudenaarde, Deel II, 1550-1736.
20. Stadsarchief Gent, 20ste penningcohier Nokere, reeks 28, nr. 51/209 (microfilm MF321).
21. H. MEIRHAEGHE, Twee kostersdynastieën te Nokere in de 17de en de 18de eeuw, Jaarboek Geschied- en Heemkundige Kring Hultheim, Kruishoutem, 2014, p. 25-41.
22. SAO, SVGGO, deel 46, f° 80 r, min 189, dd. 25.9.1631.
23. L. KINDS, M. SAVEYN, J.M. VAN DEN MEERSCHOUT, Acht Eeuwen Nokere, 1996, p 310 + voetnoot (6); “Anthonne Laureyns” is een foute lezing van “Antonis Lautyns” (Lantyns) die op pag. 311 genoemd wordt
24. J. DE BROUWER, De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Gent, Antwerpen en Mechelen (1571-1795), Tielt, 1971-72, 2 dl., p. 410, Nokere
25. SAO, SVGGO, deel 37, f° 34 r, minuut 40, dd. 20 mei 1606.
26. SAO, SVGGO, deel 45 f° 55 r, minuut 183, dezelfde dag verdeling sterfhuis.
27. Dossier Heksenproces Claere De Vos – Nokere - 1634; rustende bij de hr. Lieven Kinds - Nokere. Willem Vande Wiele was de zoon van Ph(ilip)s en niet van Pieter zoals in sommige transcripies en publicaties geschreven wordt.
28. M. TRIEST en L. GILS, Met de duivel naar bed, Heksen in de Lage Landen, Van Halewyck, Leuven, 2002, p 49.
29. J. MONBALLYU, Heksenprocessen in de kasselrij Oudenaarde; Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Oudenaarde 39 (2002), p 22-23.
30. SAO, staten van goed, Franchoys Van Meerhaeghe dd 27.4.1606.
31. SAO, Fonds Varlez, oorkonde dd 14.7.1350.
32. Heinrich Krämer alias Institoris, een dominicaanse inquisiteur, & Jakob Sprenger, auteurs van de *Malleus Mallificarum* of de *Heksenhamer*, het handboek van de ketter- en heksenjagers, geschreven in 1485.
33. J. MONBALLYU, Heksen verbrand in het Graafschap Vlaanderen, o.c., nr 24.
34. J. MONBALLYU, Heksen verbrand in het Graafschap Vlaanderen, o.c., nr 63.
35. J. MONBALLYU, Heksen verbrand in het Graafschap Vlaanderen, o.c., nr 31.
36. CHANTAL LAPOINTE, Les sorcières: mythes ou réalité?; “*En fait, ce mal était peut-être nécessaire à l’émergence d’un homme nouveau, c’est-à-dire l’homme moderne que l’on connaît aujourd’hui*”; www.idee-k.com/historiart/sorciere.html
37. Illustratie : <http://witchyragazza.wordpress.com/2012/10/03/eerherstel-van-de-heks-van-nokere-in-kruishoutem>
38. *Cruysem* verwijst naar Kruishoutem, waarmee Nokere nu gefusioneerd is ; de *Hollebeek* is een bestaande beek te Nokere ; *Nelle* : te Nokere bestaat ook het toponiem *Nellekenskeer* ; in de volksmond omdat de heks *Nelle* (alias Clara) hier als spook terugkeerde, wat uiteraard niet klopt.

Bibliografie :

- H. INSTITORIS en J. SPRENGER, De Heksenhamer, Malleus Mallificarum, 's-Hertogenbosch, Voltaire, 2005.
- F. VANHEMELRYCK, Het gevecht met de duivel, heksen in Vlaanderen, Leuven Davidsfonds, 1999.
- F. VANHEMELRYCK, Heksenprocessen in de Nederlanden, Leuven Davidsfonds, 1982.
- M. TRIEST en L. GILS, Met de duivel naar bed, heksen in de Lage Landen, Leuven, Van Halewyck, 2002.
- J. MONBALLYU, Van hekserij beschuldigd : heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw, Kortrijk-Heule, UGA, 1996.
- B.P. LEVACK, De heksenjacht in Europa, 1450-1750, Nijmegen-Baardijk, 1991.
- J. GAY, Heksen en heksenwaan, de benadering van de moderne geschiedschrijving, Utrecht, HES, 1982.
- R. BRIGGS, Heksenwaan : de sociale en culturele geschiedenis van de hekserij, Kampen, Agora, 2000.
- C. GINZBURG, De Benandanti : hekserij en vruchtbaarheidsriten in de 16de en 17de eeuw.
- R. MUCHEMBLED, Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe - XVIIIe siècle), Paris, Flammarion, 1991.
- R. MUCHEMBLED, La sorcière au village (XVe - XVIIIe siècle), Paris, Gallimard, 1991.
- R. MUCHEMBLED, Le roi et la sorcière; l' Europe des bûchers, XVe - XVIIIe siècle, Desclée, Paris, 1993.
- R. MUCHEMBLED, Sorcières, justice et société au XVIe et au XVIIe siècles, Paris, Imago, 1987.
- R. MUCHEMBLED, Une histoire du diable (XIIe - XXe siècle), Paris, Seuil, 2000.
- R. MUCHEMBLED, De uitvinding van de moderne mens, collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de Middeleeuwen tot de Franse Revolutie, Amsterdam, Contact, 1991.
- J. DE ZUTTER, De schaduw van de maan; moderne hekserij in Europa, Antwerpen, Hadewijch, 1994.
- J. DE ZUTTER, Eko, eko; een halve eeuw wicca, Antwerpen, Houtekiet, 2003.
- R. CASTELAIN, De mentaliteit van boeren en burgers in Oudenaarde en zijn Kasselrij (15de – 18de eeuw), Oudenaarde, 1987.
- R. CASTELAIN, Van criminele saken ende quaede feiten in de kasselrij Oudenaarde, 4de Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring "De Gaverstreke", 1976, p 51-67.
- R. CASTELAIN, Een heksenproces te Anzegem, 10de Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring "De Gaverstreke", 1982, 65-70.
- J. MONBALLYU, Een heks te Waregem in het begin van de 17de eeuw, 8de Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring "De Gaverstreke", 1980, p 7-12.
- J. MONBALLYU, Een heksenproces in Olsene in 1603, 30de Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring "De Gaverstreke", 2002, p 9-19.